

554· Jeffery, 215, αρ. 12 και 408, πίν. 41, αρ. 12· Dubois 1988, II 292–293, όπου και η προηγούμενη βιβλιογραφία.

Καμὸ ὑνέθυσε τᾷ Κόρῃαι.

Η Καμώ ανέθεσε στην Κόρη.

Άννα ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Γ.5 Παμφυλιακή*

1. Η παμφυλιακή διάλεκτος

Ορισμένοι μελετητές αναγνωρίζουν στην παμφυλιακή* διάλεκτο σημαντικά ισόγλωσσα με την αρκαδική και την κυπριακή, τα οποία τους επιτρέπουν να τη συνεξετάζουν στην ίδια ομάδα διαλέκτων που αποκαλείται στη διεθνή βιβλιογραφία *αχαϊκή*. Εδώ η παμφυλιακή εξετάζεται αυτόνομα, χωρίς βεβαίως να παραγνωρίζονται τα κοινά σημεία με την αρκαδοκυπριακή ή οι διαφορές της (πρβ. Duhoux 1983, 25· Bile, Brixhe & Hodot 1984, 171, με θεωρητική συζήτηση· Brixhe et al. 1985, 265· βλ. και Γ.11).

Η Παμφυλία, ένα πεταλοειδές τμήμα της ασιατικής ηπείρου, βορειοδυτικά της Κύπρου, φαίνεται ότι δέχθηκε, πέρα από αχαϊκά φύλα, και αποίκους από άλλες ελληνόφωνες περιοχές, Δωριείς και Αιολείς. Λόγω της γεωγραφικής της απομόνωσης, η διάλεκτος της περιοχής διατήρησε ένα χαρακτήρα αρκετά αρχαϊκό και ιδιότυπο κατά τους σύγχρονους μελετητές, ίσως και κατά τους αρχαίους. Είναι αναγνωρίσιμα στη διάλεκτο αυτή ορισμένα στοιχεία που οφείλονται στην επίδραση του προελληνικού υποστρώματος.

Η πελοποννησιακή καταγωγή μεγάλου, φαίνεται, μέρους των αποίκων της Παμφυλίας, αλλά και η σχετική γεωγραφική εγγύτητα με την Κύπρο, με την οποία οι σχέσεις (οικονομικές, πολιτιστικές) ήταν κατά περιόδους στενές, εξηγούν τα κοινά γλωσσικά στοιχεία ήδη από την αρχαιότητα.

Ακόμα και κατά την ελληνιστική εποχή, η σχετική απομόνωση της Παμφυλίας βοηθά στην επιβίωση της διαλέκτου (αλλά και του επιχώριου αλφαβήτου εν μέρει) για μεγαλύτερο διάστημα συγκριτικά με άλλες περιοχές, αν κρίνουμε από τον μικρό αριθμό επιγραφών στην κοινή μέχρι το τέλος περίπου της 1ης χιλιετίας π.Χ.

2. Το αλφάβητο

- Το τοπικό αλφάβητο (Brixhe 1976, 3–9) διαθέτει ιδιαίτερο γράφημα, το Ψ (βλ. Κείμ. [1]), για την απόδοση του φωνήματος /ts/ αρχικά, και αργότερα για την απόδοση των [ss]/[s]: *ΙλυΙιΨΦας* (Βλουβισβας· μικρασιατικό ανθρωπωνύμιο).
- Για την απόδοση του /w/ το τοπικό αλφάβητο διέθετε δύο, και από το τέλος του 4ου αιώνα π.Χ., τρία γράφημα, τα ΙΙ, F και Β (βλ. Κείμ. [1], [2]), τα οποία χρησιμοποιούνταν ακόμα και μετά την υιοθέτηση του ιωνικού αλφαβήτου· κατά τους επόμενους αιώνες (3ο και 2ο π.Χ.) προστέθηκε και το Φ: π.χ. [Δι]Fονουσίον/αττ. Διονυσίου, *Φάρνεις* (= *Φάρνης*), *Μουβα*, *ΙλυΙιΨΦας*, *φίκατι*/δωρ., βοιωτ., θεσσ. *Φίκατι* ‘είκοσι’.
- Σε επιγραφές της ύστερης ελληνιστικής εποχής ακόμα, το Υ αποδίδει το [u]: *ΔιΦιδόρν*, *Αφορδισίιν*.

* Οι διαλεκτικοί τύποι της παμφυλιακής τονίζονται συμβατικά, σύμφωνα με τους κανόνες της αττικής διαλέκτου, εκτός φυσικά από τις περιπτώσεις που φωνητικά ή μορφολογικά προβλήματα καθιστούν αβέβαιο το εγχείρημα.

3. Η γλώσσα

3.1 Φωνητική και φωνολογία

- Η στένωση /e/ > [i] (κυρίως σε περιβάλλον έρρινου), που χαρακτηρίζει την αρκαδοκυπριακή, απαντά επίσης στην παμφυλιακή: *ιν*/αττ. *έν* το θεωνύμιο *Άρτεμις* μαρτυρείται από παράγωγα/σύνθετα ανθρωπωνύμια: *Άρτιμίδωρος*/αττ. *Άρτεμίδωρος* (ονομ. αρσ.), *Άρτιμισία*/αττ. -ίων. *Άρτεμι*-. Αυτού του είδους η στένωση απαντά συχνά και σε προφωνηεντική θέση, συνοδευόμενη μερικές φορές από ανάπτυξη συνοδίτη φθόγγου/ημιφώνου (βλ. πιο κάτω): *ἄδριονά*/ίων. *ἀνδρεῶνα*, αλλά γεν. *Μιάλιτυς* (= *Μεγάλητος*).
- Το ίδιο ισχύει και για τη στένωση /o/ > [u] (όχι χωρίς εξαιρέσεις), σποραδικά σε περιβάλλον έρρινου, κυρίως όμως στο (ληκτικό) μόρφημα: *ὕ*/αττ. *ὅ*, *ἡιαρύ*/αττ. *ἱερόν*, *Ἰοῖκυ*/-Σ (= *Φοῖκον*).
- Διατηρείται η προφορά [u] του /u(:)/ που δηλώνεται με Υ (και ΟΥ): *γουνά*/αττ. *γυνή*/δωρ. *γυνά*, *Εὐτούχου*/αττ. *Εὐτύχου*, *διαφέρυσα*/αττ. *διαφέρουσα*.
- Στην παμφυλιακή, όπως και στην αρκαδοκυπριακή, αναπτύσσονται και δηλώνονται στη γραφή συνοδίτες φθόγγοι (ημίφωνα), [j] (μετά από i, γράφημα l) και [w] (μετά από u, γραφήματα B, F, I), για να αποφευχθεί η χασμωδία: *Πρέϊαι* (στην κοινή *Περγαίαι*), *Ἀφορδισίιν* (= *Ἀφορδισίου*), *ΠυναμυἸαν* (γεν. ενικού μικρασιατικού ανθρωπωνυμίου), *ὀρούβω*, *ὀρουβῶ* (βλ. 3.4).
- Όπως και στην κυπριακή, διατηρείται το /w/ και δηλώνεται στη γραφή έως τις υστερότερες φάσεις της διαλέκτου (βλ. 2): *ΔιῖΦιδώρα*, *Ἰανάξαδρυς* (= *Φανάξανδρος*), 2ος αιώνας π.Χ.
- Όπως και στην κυπριακή, στην παμφυλιακή παρατηρείται σίγηση του έρρινου στο εσωτερικό λέξης ή συντάγματος μπροστά από κλειστό σύμφωνο: *ἀτρώποισι*/αττ. *ἀνθρώποις* (δοτ. πληθυντικού), *πέδε* [réde] 'πέντε', *ἄδριονά*/ίων. *ἀνδρεῶν*, αττ. *ἀνδρών*, σὺ *Διῖ*/αττ. σὺν *Διί*, *ἰ πόλυ*/αττ. *ἐν πόλει*. Η σίγηση αυτή αποδίδεται σε απώλεια της κλειστότητας του έρρινου (Brixhe 1976, 66–68). Η ηχηροποίηση του κλειστού προηγήθηκε της σίγησης του έρρινου: *πέδε*, *ἄρχοδες*.
- Το /g/ σε μεσοφωνηεντική θέση τρέπεται σε τριβόμενο· ακολούθως προ και μετά από /e(:)/ (ίσως και μετά από /i(:)/) σιγείται: *Μιάλυς*, *Μιάλιτους* (= *Μεγάλης*, *Μεγάλητος*).

3.2 Μορφολογία

- Όπως και στην αρκαδοκυπριακή, στην παμφυλιακή παρατηρείται στένωση του [o] > [u] στο τέλος μορφήματος, π.χ. στη γενική των πρωτόκλιτων αρσενικών: *Ἀρχέαν*, *ΚουἸαν*.
- Κλίση των ουσιαστικών σε -i (του τύπου *πόλις*): ονομ. εν. -ις, -εις, *Νεόπολις*, *Μεάλης* (αρσ.)· αιτ. εν. *πόλι*/-Σ, *πόλιν*/-Φ· γεν. εν. -ιγος, *Φίλσιος*, κατά την ελληνιστική περίοδο -εις και αργότερα -ις (< -ιος, βλ. την ανασκόπηση από τον Méndez Dosuna 1993, 248), *ΝεΦοπόλις* (αρσ.), *ΝεΦοχάρις*· δοτ. εν. *πόλι*· αιτ. πληθ.(;) *θέμιας*.
- Όπως και στην αρκαδοκυπριακή, στην παμφυλιακή παρατηρείται μόρφημα -ναι στα ενεργητικά απαρέμφατα των αθέματων ρημάτων: *ἀφιέναι*/αττ. *ἀφιέναι*.
- Όπως είναι γνωστό, η εξέλιξη *ti > si, που θεωρούνταν βασικό ισόγλωσσο μεταξύ των ελληνικών διαλέκτων, δεν ήταν ποτέ ολοκληρωτική σε όλα τα γλωσσικά επίπεδα. Στην παμφυλιακή η διατήρηση του -ti απαντά χωρίς εξαίρεση στη μορφολογία: γ' πληθυντικό -nti (προφορά [ˈdi], το οποίο αποδίδεται με -Δι, π.χ. *ἐξάγῳδι*/αττ. *ἐξάγωσιν*), αριθμητικό

φίκατι (*Φίκατι*/αττ. *εἴκοσι*), ενώ π.χ. στα ανθρωπωνύμια σώζονται τύποι σε -si: *Ἀφορδισίιν*, *Φορδισία* (= *Ἀφορδισίος*, *Ἀφορδισία*).

- Ισόγλωσσο με τις αιολικές διαλέκτους αποτελούν οι δοτικές πληθυντικού -οισι, -αισι, -εσσι: *ἀτρώποισι*/αττ. *ἀνθρώποις*, *ἀἰταισί*/αττ. *αὐταῖς*, *δικαστέρεσσ[ι]* (< *δικαστήρ*/αττ. *δικαστής*· για τον σχηματισμό πρβ. κυπρ. *ἰατήρ*, αργολ. *τελεστήρ*, *ἐγδοτήρ*/αρκ. *ἐσδοτήρ* κτλ.).
- Ισόγλωσσο με τις βορειοδυτικές διαλέκτους αποτελεί ο χρονικός σύνδεσμος *ἡόκα* (*ῥκα*/αττ. *ῥτε*), καθώς και οι καταλήξεις -τι και -ντι που προαναφέρθηκαν.
- Η πρόθεση *πρός* έχει τη μορφή *περτί* στην παμφυλιακή: *περτέδῳκε*/αττ. *προσέδωκε*.

3.3 Σύνταξη

Βασικό ισόγλωσσο της παμφυλιακής με την αρκαδοκυπριακή είναι η σύνταξη προθέσεων με δοτική αντί γενικής για την έκφραση της αφετηρίας, της απομάκρυνσης (λειτουργία αφαιρετικής πτώσης): *ἐξ ἐ[πι] τερῖα* (= *ἐξ ἐπιτηρία* 'λόγω της φροντίδας [του]'), ανθρωπωνύμιο *ΔιῖΦιδωρος* (αττ. *Διόδωρος* 'δώρο εκ μέρους του Διός' πρβ. 3.5). Διάφορες ερμηνείες έχουν δοθεί για το φαινόμενο (βλ. Brixhe 1976, 126–127· Luraghi 1984, πρβ. Brixhe et al. 1985, 304, αρ. 188)· είναι πιθανόν ότι στην αρκαδοκυπριακή και την παμφυλιακή μετά από προθέσεις που δηλώνουν κυριολεκτικά ή μεταφορικά «προέλευση» η γενική θεωρήθηκε πλεονασμός και έτσι αντικαταστάθηκε από την τοπική (ήδη ταυτισμένη με τη δοτική), μια μη σημαδεμένη πτώση σε σχέση με τη γενική και την αιτιατική για την έκφραση της από και προς τόπο κίνησης.

3.4 Λεξιλόγιο

Από τις παμφυλιακές «γλώσσες» (βλ. Brixhe 1976, 141–143) παρατίθενται εδώ ορισμένες χαρακτηριστικές:

- *ἀγός*, *ἡγεμών*· *ἀπὸ τοῦ ἄγειν τὰ πλήθη καὶ ἡγεῖσθαι αὐτῶν, οἰονεῖ ἀγωγός*. Καὶ ἐν Πέργῃ *ἱέρεια Ἀρτέμιδος/ἀγός* σημαίνει ηγεμόνας, και παράγεται από το *ἄγειν*, διότι *ἄγει* τα πλήθη και *ἡγείται* αὐτῶν, σαν να λέμε *ἀγωγός*. Στην Πέργη ο ὅρος δηλώνει την ἱέρεια της Ἀρτέμιδος (Ἡσύχιος).
- *βαβέλιος*. *Ἐν δὲ ἐτέρῳ τόπῳ λέγει ὁ αὐτὸς Ἡρακλείδης τοὺς Παμφυλίους ἄλλως χαίρειν τῷ β, προτιθέντας αὐτὸ παντὸς φωνήεντος*. Τὸ γοῦν *φάος φάβος φασί*· καὶ τὸ *ἄελιος βαβέλιος*/σε ἄλλο σημείο γράφει ο προαναφερθείς Ἡρακλείδης ὅτι οἱ Παμφύλιοι χρησιμοποιοῦν πολὺ τὸ B, προφέροντάς το μπροστὰ ἀπὸ κάθε φωνήεν. Τὸ *φάος φάβος* τὸ λένε· και τὸν *ἄελιον*, *βαβέλιον* (Ευστάθιος Θεσσαλονίκης). Πρέπει να διορθωθεί ο τύπος σε *ἄβελιον*, βάσει ἄλλης παμφυλιακής «γλώσσας», ἢ πρόκειται για υπερδιόρθωση;
- *ὀρούβω*, *ὀρουβῶ*. *Τὸ ὀρούω ὀρούβω λέγουσι [οἱ Παμφύλιοι], καὶ περισπωμένως δὲ ὀρουβῶ/Τὸ ὀρούω ως ὀρούβω* απαντά —στην Παμφυλία— και ως περισπώμενο *ὀρουβῶ* (Ευστάθιος Θεσσαλονίκης).

Όπως είναι φυσικό για μια απομονωμένη περιοχή στην οποία εγκαταστάθηκαν κατά τις πηγές και τις ενδείξεις από τα ίδια τα γλωσσικά στοιχεία περισσότερα του ενός ελληνικά φύλα, η Παμφυλία διαμόρφωσε και κράτησε για μια χιλιετία τουλάχιστον τη διαλεκτική της ιδιομορφία. Όπως γινόταν ως τον αιώνα μας, τουλάχιστον μέχρι την ανταλλαγή πληθυσμών του 1922/3, η Παμφυλία είχε στενές εμπορικές και γλωσσικές επαφές με την Κύπρο. Αυτή η

σχετική γεωγραφική εγγύτητα, καθώς μάλιστα λόγω της γεωμορφολογίας της η Παμφυλία μόνο από τη θάλασσα ήταν σχετικά εύκολα προσιτή, επέδρασε καθοριστικά, αλλά προφανώς όχι αποκλειστικά, στη διαμόρφωση της διαλεκτικής της φυσιογνωμίας κατά την αρχαιότητα.

3.5 Ανθρωπωνυμία

Οι γλωσσικές ομοιότητες που επισημάνθηκαν ανάμεσα στην παμφυλιακή και την κυπριακή ιδιαίτερα, θα μπορούσαν να επεκταθούν σε ένα σημαντικό για τη συντηρητικότητά του τομέα, την ανθρωπωνυμία. Για παράδειγμα, η παμφυλιακή έχει επίσης ανθρωπωνύμια της κατηγορίας των «αντικειμενικών συνθέτων» τύπου ΔιF(ε)ίδωρυς (με ορθογραφικές παραλλαγές) 'δώρο εκ μέρους του Διός' (πρβ. κυπρ. ΔιFείθεμις, ΔιFείφιλος· βλ. Γ.4), με πρώτο συνθετικό έναν παλαιό (μαρτυρείται στη μυκηναϊκή) τύπο δοτικής σε -ει, αναμφισβήτητα αρχαϊκό στοιχείο στην ανθρωπωνυμία της περιοχής.

Η παμφυλιακή έχει, όπως και η κυπριακή (βλ. Γ.4), μια σειρά ενδιαφερόντων ανθρωπωνυμίων που παράγονται από το επίθετο έσθλός > έσλός: κυπρ. Έσλαγόρας, Έσλόθεμις, Έσλόφαντος. Και στις δύο διαλέκτους το σύμπλεγμα -sl-, λόγω οπισθοχωρητικής αφομοίωσης προφανώς, εξελίσσεται σε -ll-: κυπρ. Έλλόφοικος, παμφ. Έλλόθεμις, Έλλάφιλος.

Για μια περιγραφή των επιχώριων και ελληνικών κυρίων ονομάτων στις ελληνικές επιγραφές της περιοχής βλ. Brixhe 1999.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

[1] Ενεπίγραφη βάση (;) με ανάθημα σε επιχώριο αλφάβητο και διάλεκτο. Πέργη Παμφυλίας. Μάλλον δεύτερο μισό του 4ου αιώνα π.Χ. Brixhe & Hodot 1988, 222–234, αρ. 225, πιν. xxxvi.2–4, όπου και η προηγούμενη βιβλιογραφία.

ΙανάΨαι Πρέϊαι Κλεμύτας ΛΦαραμυ ΙασιρFότας
ἀνέθεκε : ἐπίστασι.

Στην Άνασσα της Πέργης ο Κλεμύτας, ο γιος του ΛΦαράμου, ο FασιρFώτας, ανέθεσε;;

Στ. 1: ΙασιρFότας: εθνικό ή επαγγελματικό; Πρβ. Brixhe 1991, 15–16.

Στ. 2: Η συντακτική θέση και η σημασία της τελευταίας λέξης παραμένουν προβληματικές.

[2] Επιτύμβια στήλη με τα ονόματα ενός ζευγαριού σε επιχώριο αλφάβητο και διάλεκτο. Άσπενδος Παμφυλίας. 2ος αιώνας π.Χ. Brixhe 1991, 20–21, αρ. 231, πίν. II, 2–3. Πρβ. Brixhe & Panayotou 1992, αρ. 526.

ΣιλλυΙας
ΠυναμυΙαν
Άρτιμιδόρα
γυνά ΣβαλυΙαν

ΣιλλυFας, γιος του ΠυναμυFα· Αρτιμιδόρα, σύζυγος του ΣβαλυFα.

Άννα ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Γ.6 Η θέση της μακεδονικής*

1. Εισαγωγή

Οι έρευνες για τη μακεδονική, περισσότερο ίσως από πολλές άλλες γλωσσικές μορφές της ινδοευρωπαϊκής, σημείωσαν εξαιρετική πρόοδο κατά το τελευταίο τέταρτο του 20ού αιώνα. Αυτό οφείλεται κυρίως στην ένταση των ανασκαφών σε πολλά σημεία της αρχαίας Μακεδονίας· ιδιαίτερος μετά την ανασκαφή της Μεγάλης Τούμπας στη Βεργίνα, οι συνακόλουθες ανακαλύψεις είχαν ως αποτέλεσμα τη στροφή του ενδιαφέροντος σε μια περιοχή κατά το μάλλον ή ήττον παραμελημένη αρχαιολογικά. Από όλες σχεδόν τις θέσεις που ανασκάφηκαν προήλθε, μεταξύ άλλων, άφθονο επιγραφικό υλικό, η ταχεία δημοσίευση και η συστηματική μελέτη του οποίου έδωσε νέα κλειδιά και κατευθύνσεις στην έρευνα.

Για πολλές δεκαετίες υπήρξε έντονη αμφισβήτηση για την ένταξη ή μη της μακεδονικής στις ελληνικές διαλέκτους. Το πρόβλημα οφειλόταν εν μέρει στην ανεπάρκεια του υλικού, πρώιμων επιγραφών κυρίως, αλλά και σε εξωεπιστημονικούς παράγοντες, καθώς ευθύς εξαρχής η διαμάχη ήταν στενά εξαρτημένη από τις πολιτικές και ιστορικές εξελίξεις στη νότια Βαλκανική κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα —ακόμα και ως τις μέρες μας— και τις εδαφικές διεκδικήσεις των λαών που κατοικούσαν στην περιοχή. Σήμερα η μακεδονική εξετάζεται συνήθως στο πλαίσιο των ελληνικών διαλέκτων· αυτό δεν σημαίνει ωστόσο ότι έχουν λυθεί όλα τα προβλήματα, καθώς οι πρώιμες (αρχαϊκές και κλασικές) επιγραφές είναι φτωχές.

Εικ. 51. Επιτύμβια στήλη.
Βεργίνα. 4ος αιώνας π.Χ.

1.1 Η Μακεδονία

Ο γεωγραφικός χώρος που αποκαλούμε σήμερα Μακεδονία αντιστοιχεί περίπου στην κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Φιλίππου Β' έκταση του βασιλείου και εν πολλοίς στα όρια της ομώνυμης ρωμαϊκής επαρχίας: από την Πίνδο στα δυτικά ως τον Νέστο στα ανατολικά και από το Ηράκλειον στα σύνορα με τη Θεσσαλία έως και την Παιονία στα βόρεια (βλ. Parazoglou 1988). Ο εκτεταμένος αυτός χώρος έως τον 3ο αιώνα π.Χ. τουλάχιστον υπήρξε από γλωσσική άποψη αρκετά ετερόκλητος: το βασίλειο της Κάτω Μακεδονίας υπό τους Αργεάδες επεκτάθηκε σταδιακά ως τα μέσα του 4ου αιώνα π.Χ. σε βάρος όχι μόνον των μακεδονικών φύλων της Άνω Μακεδονίας και των ελληνόφωνων αποικιών δωρικής, ευβοϊκής ή άλλης

* Τονίζονται οι τύποι σύμφωνα με τους κανόνες της αττικής διαλέκτου, μια και το σύνολο σχεδόν των κειμένων είναι γραμμένο στην κοινή. Τονίστηκαν συμβατικά οι τύποι των διαλεκτικών κειμένων.

προελεύσεως, αλλά και των γειτονικών, μη ελληνόφωνων φύλων (Ιλλυριών, Παιόνων, Θρακών, βλ. Θουκυδίδης 2.99 για τα πρώιμα στάδια της εξάπλωσης· βλ. και Ε.2, Ε.3). Καμία σχεδόν από τις περιοχές αυτές δεν διατήρησε στον γραπτό λόγο ίχνη της παλαιότερης γλωσσικής κατάστασης μετά το τέλος του 4ου αιώνα π.Χ.: όλα τα κείμενα από την εποχή αυτή και έπειτα είναι γραμμένα στην κοινή. Σποραδικά ιωνικά στοιχεία, λεξιλογικά κυρίως, σώζονται στην ανατολική Μακεδονία, σε επιγραφές κατά τα άλλα γραμμένες στην κοινή. Πλην των κύριων ονομάτων (κατά κύριο λόγο ανθρωπωνύμια), γλωσσικά ίχνη του προελληνικού υποστρώματος δεν σώζονται, μια και κατά την ελληνιστική εποχή φαίνεται ότι ο γραμματισμός ήταν ένας από τους σημαντικότερους δείκτες, και ταυτόχρονα καταλύτης του εξελληνισμού. Εθνολογικά και ιστορικά συμπεράσματα δεν είναι δυνατόν να εξαχθούν λόγω χάρη από τα θρακικής προελεύσεως ανθρωπωνύμια, τα οποία συνυπάρχουν με τα ελληνικής προελεύσεως, ακόμα και στην ίδια οικογένεια: θέμα συρμού; μετακινήσεως φύλων; αδιαφορίας ή άγνοιας, σε ορισμένα κοινωνικά στρώματα, ως προς τις εθνικής ταυτότητας πληροφορίες που φέρουν σε πολλές αρχαίες κοινότητες τα ονόματα;

2. Πηγές

2.1 Οι αρχαίοι συγγραφείς

Οι αρχαίοι συγγραφείς αναφέρονται μάλλον σπάνια σε αυτή καθαυτή τη γλώσσα των Μακεδόνων. Συνοψίζοντας (βλ. τελευταία Παναγιώτου 1992· Karetanopoulos 1995, 1999) θα μπορούσαμε να ομαδοποιήσουμε τις σχετικές μαρτυρίες ως εξής:

α. Για τον χαρακτήρα της μακεδονικής διαλέκτου: Κατά τον Τίτο Λίβιο (31.29.15) Μακεδόνες, Αιτωλοί και Ακαρνάνες μιλούσαν την ίδια διάλεκτο (εννοώντας το γλωσσικό περιβάλλον περί το 200 π.Χ.), χωρίς να αναφέρεται στην κοινή· παραπλήσια διαπίστωση κάνει και ο Στράβων (7.7.8 C 327) για τη διάλεκτο Ηπειρωτών και Μακεδόνων. Ως γνωστόν, τα ιδιώματα όλων των παραπάνω φύλων ανήκουν στη βορειοδυτική διαλεκτική ομάδα. Οι μαρτυρίες αυτές επιβεβαιώνονται πλέον από τις διαλεκτικές επιγραφές (βλ. 3) και με τη σειρά τους συνδυάζονται με έμμεσες μαρτυρίες των πηγών για τη συγγένεια Μακεδόνων και Δωριέων: ο Ηρόδοτος (1.56) ταυτίζει Μακεδόνες και Δωριείς· ο ίδιος (5.20, 5.22, 8.137, 8.138), όπως και ο Θουκυδίδης (2.99.3) και άλλες μεταγενέστερες πηγές γνωρίζουν τον μύθο που συνδέει τον βασιλικό οίκο των Τημενιδών με το Άργος και τον Ηρακλή, πληροφορίες που επιβεβαιώνονται εμμέσως από αρχαιολογικά ευρήματα (π.χ. τον κατάδεσμο που δημοσίευσε ο Τιβέριος (1989), καθώς και τον τρίποδα, άθλον από τα Ηραία του Άργους, που βρέθηκε στον τάφο του Φιλίππου του Β' στη Βεργίνα (αρχαία πόλη των Αιγών)· SEG XXIX, 652). Αντίθετα, γενεαλογικοί μύθοι του Ησίοδου (Karetanopoulos 1999, 15 και 22 στο F) και του Ελλάνικου (FGI H4) συνδέουν τους Μακεδόνες με τους Αιολείς, αλλά μέχρι σήμερα δεν υπάρχουν σοβαρά επιγραφικά στοιχεία ενισχυτικά αυτής της παράδοσης.

β. Για την προοδευτική περιθωριοποίηση της μακεδονικής διαλέκτου: Ήδη στο στράτευμα του Μ. Αλεξάνδρου, ένα διαλεκτικό σύνολο διαφορετικών προελεύσεων, οι Μακεδόνες εκφράζονται στην κοινή· η διάλεκτος χρησιμοποιείται μόνο μεταξύ Μακεδόνων ή σε στιγμές έντονης συγκίνησης. Η νεότερη χρονολογικά μαρτυρία για τη διάλεκτο είναι των μέσων του 1ου αιώνα π.Χ. και αναφέρεται στην υποχώρησή της ήδη πριν από την περίοδο αυτή στην πτολεμαϊκή αυλή. Οι μαρτυρίες των πηγών επιβεβαιώνονται και από τις επιγραφές.

γ. Για τη μακεδονική διάλεκτο και την κοινή: Η κοινή διαδόθηκε μέσω των μακεδονικών κατακτήσεων και επικράτησε, χωρίς ανάσχεση, στα ελληνιστικά βασίλεια. Έτσι συνδέθηκε

αργότερα στη συνείδηση ορισμένων αττικιστών πολύ στενά με τους Μακεδόνες, σε βαθμό που ο όρος *μακεδονίζειν* να αποκτήσει σε ορισμένους από αυτούς την έννοια 'ομιλώ την κοινή' (π.χ. Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί* 3.121f–122a)· για τον λόγο αυτό προκάλεσε και τα ειρωνικά τους σχόλια. Ως απόδειξη επίσης αυτής της σημασίας του *μακεδονίζειν* μπορούν να αντιπαρατεθούν χωρία αττικιστών, όπου ο ίδιος τύπος χαρακτηρίζεται από τους μεν ως «μακεδονικός» και από τους δε ως τύπος «εὐτελής» που χρησιμοποιούν οι «ἀμαθείς» ή οι «νεώτεροι» (βλ. Παναγιώτου 1992, 192–194).

3. Γλώσσα και γραφή

Στη Μακεδονία έχουν βρεθεί μέχρι σήμερα λίγα κείμενα αρχαϊκής και κλασικής περιόδου (βλ. Panayotou 1990, 1996, 2007). Το γεγονός ίσως είναι τυχαίο για τις αποικίες, στα μακεδονικά όμως βασίλεια η διάδοση της γραφής υπήρξε πολύ περιορισμένη για πολιτικούς, οικονομικούς, κοινωνικούς και ιστορικούς λόγους: αν πιστέψουμε την έστω και με στοιχεία συναισθηματισμού και ρητορικής υπερβολής διήγηση που αποδίδει στον Αλέξανδρο ο Αρριανός (*Ἀλεξάνδρου Ἀνάβασις* 7.9.2), οι Μακεδόνες προ του Φιλίππου του Β' ήταν φτωχοί νομάδες στο έλεος των εξωτερικών εχθρών. Είναι προφανές ότι οι συνθήκες αυτές δεν επέτρεψαν τη διάδοση της γραφής. Η αύξηση των επιγραφικών κειμένων συνδέεται με τον ηγετικό ρόλο της Μακεδονίας από τα μέσα του 4ου αιώνα π.Χ., γεγονός που κατά κάποιον τρόπο υποχρέωσε τους Μακεδόνες να υιοθετήσουν το μιλησιακό αλφάβητο και την αττική κοινή ως όργανο καταρχάς της γραπτής επικοινωνίας· η κοινή γρήγορα ξεπέρασε αυτό τον ρόλο του επίσημου κατά το μάλλον ή ήττον οργάνου και σταδιακά υποκατέστησε τη διάλεκτο και στον προφορικό. Οι νέες πολιτικές και οικονομικές συνθήκες κατά την ελληνιστική εποχή ανάγκασαν στην ίδια επιλογή ακόμα και εκείνες τις ελληνικές περιοχές των οποίων η διάλεκτος είχε μακρά παράδοση στον γραπτό λόγο και στη λογοτεχνία. Έτσι, από τα 6.200 περίπου κείμενα που έχουν βρεθεί ως τώρα στη Μακεδονία εντός των ορίων που περιγράψαμε στο 1.1, ίσως το 99% είναι γραμμένο στην κοινή και μόνο το υπόλοιπο σε διάλεκτο (μακεδονική και των αποικιών). Η μακεδονική διάλεκτος προφανέστατα περιορίστηκε στην ενδοκοινοτική προφορική επικοινωνία, όσο καιρό η Μακεδονία ήταν απασχολημένη με τα δικά της ποικίλα προβλήματα επιβίωσης ή αναδιοργάνωσης. Όταν οι συνθήκες βελτιώθηκαν, πέρασε μεν στον γραπτό λόγο αυτή η γλωσσική μορφή, περιορίστηκε όμως σε *ιδιωτικά* κείμενα, όπως καταδέσμους, κείμενα κατεξοχήν λαϊκά και προορισμένα να μείνουν κατά το μάλλον ή ήττον *κρυφά*: διαλεκτικοί κατάδεσμοι από την Πέλλα (Βουτυράς 1993, 1996, 1998, βλ. Κεϊμ. [1]) και από την Αρέθουσα, του τέλους, μάλλον, του 4ου/αρχών του 3ου αιώνα π.Χ. (Μοσχονησιώτη, Χριστίδης & Γλαράκη 1997· SEG XLVII, 885).

Η ως πριν από μία δεκαετία έλλειψη μακεδονικών διαλεκτικών κειμένων, οι εξωεπιστημονικοί παράγοντες που αναφέρθηκαν στο 1, καθώς και το πρόβλημα της προέλευσης των φθόγγων της μακεδονικής που αποδίδονται με Β, Δ, Γ (βλ. 3.2.1), συνέβαλαν στη διατύπωση αρκετών θεωριών για τη σχέση της μακεδονικής με άλλες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες: ιλλυρικό κατά βάση «μείγμα», ελληνοθρακοϊλλυρικό «συνονθύλευμα», ελληνική διάλεκτος —με διαφορετικές όμως απόψεις για τη διαλεκτική της συνάφεια και την υπόστασή της— ή παραλλαγές αυτών. Κάθε ερευνητής δίνει έμφαση στα στοιχεία που κατά τη γνώμη του βαρύνουν περισσότερο· υποστηρίχθηκε π.χ. ότι η μακεδονική ανήκει στον αιολικό κλάδο ή στον δωρικό· ότι έχει ανάμεικτα στοιχεία και από τους δύο ή και από άλλες διαλέκτους· ότι υπήρχαν δύο μακεδονικές διαλέκτοι, μία συγγενής της αιολικής και μία της δωρικής στην Άνω

Μακεδονία. Τέλος, ότι οι Μακεδόνες είχαν επικεφαλής «φυλετική ελίτ», «πιο ελληνική (από τους ίδιους), ίσως επειδή ήταν δωρική» (σύνοψη των παραπάνω θεωριών στους Brixhe & Panayotou 1994, 207). Είναι γεγονός ότι η έλλειψη ή η σιωπή των πηγών σχετικά με την αρχαία μακεδονική αλλά και τα προβλήματα ερμηνείας οδήγησαν συνήθως σε υπεραπλουστευτικές προσεγγίσεις, πλήρεις προσωπικών και αρκετά επισφαλών εκτιμήσεων.

Οι επιδράσεις της λατινικής και των σημιτικών γλωσσών στην ελληνική της Μακεδονίας λόγω εγκαταστάσεων στην περιοχή Ρωμαίων και Εβραίων κατά τη ρωμαϊκή περίοδο ήταν περιορισμένη, καθώς τα φύλα αυτά εξελληνίστηκαν σε διάστημα που δεν ξεπέρασε τις τρεις γενιές, αν κρίνουμε τουλάχιστον από τις επιγραφές και το ονοματολογικό υλικό.

3.1 Τα αλφάβητα

Με τα μέχρι σήμερα δεδομένα, το κορινθιακό αλφάβητο που χρησιμοποιήθηκε ευρύτερα στη μετέπειτα «Μακεδονία» (με τα σύνορα που περιγράφονται στο 1) τον 6ο αιώνα π.Χ., συνδέεται με τον σημαντικό εμπορικό, τουλάχιστον, ρόλο της Ποτίδαιας, κορινθιακής αποικίας. Από τα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ. παρατηρείται σταδιακή αύξηση των κειμένων σε ιωνικό αλφάβητο σε περιοχές που ιστορικά δεν δικαιολογούσαν ιωνική παρουσία και σε βάρος του κορινθιακού αλφαβήτου, το οποίο έπαψε να χρησιμοποιείται στην περιοχή μετά τους Περσικούς Πολέμους. Η διάδοση του ιωνικού αλφαβήτου αλλά και γενικότερα της ιωνικής τέχνης πρέπει να συνδέεται με τη διείσδυση και πιθανότατα την πολιτιστική υπεροχή των Ιώνων στο πλαίσιο της Περσικής Αυτοκρατορίας, τμήμα της οποίας αποτέλεσαν οι εν λόγω περιοχές από τα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ. Η περσική αναδίπλωση μετά το τέλος των Μηδικών Πολέμων σηματοδοτεί και τη βαθμιαία υποχώρηση των ιωνικών αυτών στοιχείων από τη Μακεδονία και την άμεση —γλωσσική μεταξύ άλλων— διείσδυση των Αθηνών (Παναγιώτου 1996).

3.2 Φωνητική και φωνολογία

Βάσει των μέχρι σήμερα γνωστών κειμένων θα μπορούσαμε να αναφέρουμε τα εξής χαρακτηριστικά της μακεδονικής (βλ. εν εκτάσει Brixhe & Panayotou 1994, 213–215· Παναγιώτου 1997, 204–205· Brixhe 1999, 43–51):

- Διατήρηση του */a:/, π.χ. *Ἀδίστα*, *Βουλομάγα*.
- [a:] ως αποτέλεσμα συναίρεσης [a:] + [ɔ:], π.χ. *τᾶν ἁλλᾶν πασᾶν*/αττ. *τῶν ἁλλων πασῶν*.
- Συγκοπή βραχέων φωνηέντων στις προθέσεις κατά τη σύνθεση, *παρκαττίθεμαι*/αττ. *παρκακαττίθεμαι*.
- Για την αποφυγή χασμωδίας παρατηρείται υφαίρεση (*Θετίμα*, *Νεμήνιος* < *Θεο-*, *Νεο-*), ή δημιουργία διφθόγγου μετά από συναίρεση (*Θεύκριτος*, *Θευφάνης* = *Θεόκριτος*, *Θεοφάνης*).
- Διατήρηση της προφοράς [u] του /u(:)/ σποραδικά σε τοπικά λατρευτικά επίθετα, π.χ. *Κουναγίδας* = *Κυναγίδας*, ή παρωνύμια, π.χ. *Φούσκος*, παρωνύμιο του Αντιγόνου Δώσωνος και του Πτολεμαίου Η', που παραδίδεται από άλλες πηγές ως *Φύσκων*.
- Στένωση του /ɔ:/ σε /u:/ σε περιβάλλον έρρινου: *οὔνη*, *Κάνουν*/αττ. *ώνη*, *Κάνων*.
- Απλοποίηση σε /i:n/ της ακολουθίας /ign/: *γίνομαι*/αττ. *γίγνομαι*.
- Αποδάσυνση του συμφωνικού συμπλέγματος /stʰ/ > /s'/ (γενέσται/αττ. *γενέσθαι*). Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά απαντούν επίσης στον δωρικό κλάδο, το τελευταίο όμως αποκλειστικά στις βορειοδυτικές διαλέκτους.

3.2.1 Τα μακεδονικά Β, Γ, Δ

Ορισμένες αρχαίες (από τον Πλούταρχο και μετά) καθώς και βυζαντινές πηγές επισημαίνουν ότι οι Μακεδόνες «χρῶνται» Β αντί του Φ (και κάποτε Δ αντί του Θ) σε ανθρωπωνύμια, σε λατρευτικά επίθετα, σε μήνες του μακεδονικού ημερολογίου και σε μακεδονικές «γλώσσες». Οι γραμματικοί και οι λεξικογράφοι υποστηρίζουν ότι το ανθρωπωνύμιο *Φίλα* [pʰila], π.χ., αντιστοιχούσε στο μακεδονικό *Βίλα* [bila] (ή ήδη από το τέλος της κλασικής εποχής [vila] σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, κυρίως Babinotis 1992). Κατά τις παλαιότερες θεωρίες (δηλαδή προγενέστερες της ανακάλυψης και έκδοσης των μακεδονικών διαλεκτικών επιγραφών) περί μακεδονικής, είναι αλήθεια ότι αυτή η διαφορά θεωρήθηκε από τους περισσότερους γλωσσολόγους και φιλόλογους ως απολύτως βασική, διαχώριζε δε τη μακεδονική από το σύνολο των ελληνικών διαλέκτων —της μυκηναϊκής ελληνικής συμπεριλαμβανομένης—, διότι υποδήλωνε διαφορετική εξέλιξη συμφώνων στο φωνολογικό σύστημα της μακεδονικής: δηλαδή, σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, τα ινδοευρωπαϊκά ηχηρά δασέα *bʰ, *dʰ, *gʰ έχουν τραπέι στην ελληνική ήδη πριν από τις πινακίδες της γραμμικής Β (βλ. και Β.4) σε ἄηχα δασέα [pʰ tʰ kʰ] (γραφήματα Φ, Θ, Χ αντίστοιχα) έχοντας χάσει την ηχηρότητά τους, ενώ στη μακεδονική έχουν τραπέι αντίστοιχα σε [b d g] (γραφήματα Β, Δ, Γ αντίστοιχα), έχουν δηλαδή χάσει τη δασύτητά τους. Σύμφωνα με άλλους μελετητές, η διαφορά απηχεί εξέλιξη στο εσωτερικό της ελληνικής (αποκλειστοποίηση· από τους σύγχρονους μελετητές βλ. Babinotis 1992 και πρβ. για εμπειρικά δεδομένα Hatzopoulos 1999, 233–239), θέση που μάλλον δύσκολα συμβιβάζεται με τα νεότερα δεδομένα από τα διαλεκτικά κείμενα (βλ. τελευταία Brixhe & Panayotou 1994, 211 και 216–218· Παναγιώτου 1997, 202· Brixhe 1999). Ίσως είναι οικονομικότερο να υποθέσει κανείς ότι τα ονόματα που παρουσιάζουν αυτό το χαρακτηριστικό είναι υποστρωματικά κατάλοιπα ενός φύλου που έζησε στην περιοχή και το οποίο αφομοιώθηκε γλωσσικά από τους Μακεδόνες· είναι σαφές ότι ήδη από τον 5ο αιώνα π.Χ. τα μόνα ίχνη αυτής της γλώσσας είχαν περιοριστεί σε ένα τομέα κατεξοχήν συντηρητικό, την ονοματολογία (βλ. και Γ.11) ή τη θρησκεία. Ήδη τον 4ο αιώνα π.Χ., όταν η γραφή αρχίζει να διαδίδεται στη Μακεδονία, στο γλωσσικό αίσθημα των Μακεδόνων τα κύρια αυτά ονόματα αποτελούσαν, χωρίς διάκριση προφανώς, τμήμα του μακεδονικού γλωσσικού υλικού και της παράδοσης.

3.3 Μορφολογία

Από τα μορφολογικά χαρακτηριστικά της μακεδονικής θα μπορούσαμε να αναφέρουμε:

- Αρσενικά και θηλυκά πρωτόκλιτα σε -ας και -α αντίστοιχα: π.χ. *Πευκέστας*, *Λαομάγα*, *χειριστᾶ*/αττ. -ων. *χειριστῆ*.
- Γενική ενικού σε -α των πρωτόκλιτων αρσενικών: *Μαχάτα*/αττ. -ου.
- Γενική πληθυντικού σε -ᾶν των πρωτοκλιτών: *τᾶν ἁλλᾶν πασᾶν*/αττ. *τῶν ἁλλων πασῶν*.
- α' πρόσ. προσωπικής αντωνυμίας *ἐμίν*/αττ. *ἐμοί*.
- Χρονικός σύνδεσμος *ὀπόκα*... [τόκα]/αττ. *ὀπότε*.

Ένα στοιχείο που δεν έχει ως τώρα επιβεβαιωθεί επιγραφικά, είναι οι άσιγμες ονομαστικές ενικού των πρωτόκλιτων αρσενικών τύπου *ἱππότα*/αττ. *ἱππότης* σύμφωνα με μαρτυρίες του Απολλωνίου Δύσκολου και του Ευστάθιου (βλ. Παναγιώτου 1992, 190).

3.4 Σύνταξη

Η επίδραση της αττικής σύνταξης είναι εμφανής ακόμα και στους δύο διαλεκτικούς καταδέσμιους, πράγμα που δείχνει αναμφισβήτητα την πρώιμη (δηλαδή από τα παλαιότερα σχετικώς κείμενα) επίδρασή της επί της μακεδονικής.

3.5 Ονοματολογία

Με εξαιρέσεις εντοπισμένες κυρίως στην ονοματολογία, η μακεδονική διάλεκτος δεν θα αφήσει ίχνη στον γραπτό λόγο. Πάντως, η συντριπτική πλειονότητα των ονομάτων αυτών έχει ελληνική προέλευση. Αναφέρουμε ενδεικτικά μερικά από τις δεκάδες χαρακτηριστικών ανθρωπωνυμίων: *Ἀδίστα*, *Ἄδυμος*, *Ἀντιγόνα*, *Ἄτταλος*, *Δρύκαλος*, *Εὐρυδίκη*, *Λάανδρος*, *Νικάνωρ*, *Πάτυλλος*, *Περίτας*, *Πευκόλαος*, *Πτολεμαῖος*, ή ευρέως διαδεδομένων ονομάτων: *Ἀλέξανδρος*, *Δημήτριος*, *Ἰόλαος*, *Παράμονος*, *Περσεύς*, *Φίλιππος*. Οι αντίστοιχοι μη διαλεκτικοί —ή και μερικώς διαλεκτικοί— τύποι *᾽Οαδίστη/Ἀδίστη/Ἡδίστη*, *Ἀντιγόνη*, *Εὐρυδίκη*, πληθαίνουν μετά την υποταγή της περιοχής στους Ρωμαίους (πρβ. Hatzopoulos 2000· LGPN IV).

- Από τα τοπωνύμια επίσης η πλειονότητα ετυμολογείται διά της ελληνικής: *Αἰανή*, *Αἰγεία*, *Ἄργος*, *Δῖον*, *Εὐρωπός*, *Πέλλα* κτλ.
- Σε ό,τι αφορά τα εθνικά θα πρέπει να επισημανθεί η συχνότητα του μορφήματος -έσσης/-εστός (και παραλλαγές). Και ορισμένα από αυτά είναι παράγωγα σιγματικών ουσιαστικών όπως ὄρος > Ὀρέσσης, ἄργος > Ἄργος > Ἀργεσταῖος, και Διασταί (βλ. Στέφανος Βυζάντιος Ἐθνικά, λ. Δῖον), *Λυγκησταί*, *Κορμέσται*, που προσδιορίζουν κατά περίπτωση φύλα ή, σπανιότερα, κατοίκους (περιοίκους;) πόλεων.

4. Μακεδονία και κοινή

Η αττική κοινή, όπως είναι φυσικό, μετά τη διάδοσή της στη Μακεδονία και αλλού θα επηρεαστεί σε κάποιο βαθμό από το υπόστρωμά της. Η κοινή των ελληνιστικών χρόνων ήταν ως προς τη γραμματική, τη σύνταξη και εν πολλοίς τη φωνολογία εξέλιξη της αττικής διαλέκτου (βλ. Δ.6–Δ.8). Υπάρχουν όμως και στοιχεία της κοινής τα οποία οφείλονται προφανώς στη μακεδονική, όπως οι γενικές των πρωτόκλιτων αρσενικών σε -α (*Περδίκκα*, *Ἀμύντα*, *Καλλία*, βλ. 3.3). Ἦδη σε κείμενα που χρονολογούνται μεταξύ 350–325 π.Χ. η επικράτηση της γραμματικής της κοινής είναι σχεδόν ολοκληρωτική: κείμενα όπως ... *ἀδελφή με ἀνέθηκε*, *Παγκάστα* (SEG XXXV, 790), με /a:/ <A> στην κατάληξη του κύριου ονόματος και /ε:/ <H> στο προσηγορικό, αποτελούν τον κανόνα στη Μακεδονία (βλ. Brixhe & Panayotou 1988, 250).

Ένα συγκεντρωτικό σύστημα όπως αυτό της μοναρχίας μακεδονικού τύπου, με ευθύνες διοίκησης σε μεγάλα πολυγλωσσικά και πολυδιαλεκτικά σύνολα, χρειάζεται ένα γλωσσικό ὄργανο με κύρος, δοκιμασμένο ήδη στον γραπτό λόγο. Η αττική κοινή ανταποκρινόταν καλύτερα από άλλες μορφές ελληνικής σε αυτές τις απαιτήσεις. Έτσι, αυτή η ενιαία γλωσσική μορφή, και όχι η μακεδονική διάλεκτος, θα διαδοθεί και βαθμιαία θα επικρατήσει σε όλο τον ελληνιστικό κόσμο.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

[1] Διαλεκτικός κατάδεσμος σε μολύβδινο έλασμα γραμμένος σε μιλησιακό αλφάβητο. Πέλλα. Περίπου 375–350 π.Χ. Βουτυράς 1993 (προκαταρκτική δημοσίευση)· Βουτυράς 1996 και κυρίως 1998 (χρονολόγηση, κείμενο και μετάφραση βάσει της τελευταίας δημοσίευσης) [SEG XLIII 434· XLVI 776] (Εικ. 52).

Εικ. 52. Διαλεκτικός κατάδεσμος γραμμένος σε «μετευκλειδίο» αλφάβητο. 4ος αιώνας π.Χ.

[Θετί]μας και Διονυσοφώντος τὸ τέλος και τὸν γάμον καταγράφω και τᾶν ἁλλᾶν πασᾶν γυναικῶν και χιρᾶν και παρθένων, μάλιστα δὲ Θετίμας, και παρκαττίθεμαι Μάκρωνι και τοῖς δαίμοσι. και ὁπόκα ἐγὼ ταῦτα διελ(ί)ξαμι και ἀναγνοίην πάλ[Λ]ιν ἀνορ(ύ)ξασα, [τόκα] γάμαι Διονυσοφώντα, πρότερον δὲ μή· μή γὰρ λάβοι ἄλλαν γυναῖκα ἄλλ' ἢ ἐμέ, [ἐμέ] δὲ συνκαταγρᾶσαι Διονυσοφώντι και μηδεμίαν ἄλλαν. ἰκέτις ὡμ(ν) γίνομαι· Φίλ[αν] οἰκίρετε δαίμονες φίλ[οι], ΔΑΓΙΝΑΓΑΡΙΜΕ φίλων πάντων και ἐρήμα· ἁλλά [...α φυλάσσετε ἐμὴν δ[π]ως μή γίνηται τα[ῦ]τα και κακὰ κακῶς Θετίμα ἀπόληται. [...]. ΑΛ [...]. YNM..ΕΣ ΠΛΗΝ ἐμός, ἐμέ δὲ [ε]ὐ[δ]αίμονα και μακαρίαν γενέσται. [...ΤΟ[.]. [...]. [..]. Ε.ΕΩ[.]. Α[.]. Ε..ΜΕΤΕ[---].

Της Θετίμας και του Διονυσοφώντα τον επίσημο γάμο τον δένω με μάγια γραμμένα και όλων των άλλων γυναικών τον γάμο, ὅσες είναι χήρες ή παρθένοι, ιδιαίτερα ὁμως της Θετίμας· και αποθέτω τα μάγια στον Μάκρωνα και στους δαίμονες. Και αν ποτέ εγὼ ξεθάψω και ξετυλίξω και διαβάσω τούτα τα λόγια, τότε να παντρευτεί ο Διονυσοφών και όχι πριν· γιατί δεν θέλω να πάρει ἄλλη γυναίκα από ἐμένα, ἁλλά εγὼ να γεράσω μαζί με τον Διονυσοφώντα και καμιά ἄλλη. Σας ικετεύω, δαίμονες· λυπηθήτε [τη Φίλα;] [...], γιατί εἶμαι αβοήθητη και με ἔχουν εγκαταλείψει ὅλοι οι φίλοι. Φυλάξτε λοιπόν το γράμμα τούτο, για να μη μου συμβούν αυτά και για να χαθεί κακὴν κακῶς η Θετίμα. [Κάνετε να τη βρουν αυτήν ὅλα τα κακά] [...] εγὼ ὁμως να γίνω ευτυχισμένη.

Απόδοση Ε. Βουτυράς

[2] Πέντε αποσπάσματα (εδὼ τα Α και Β) του διαλεκτικού δικανικού καταδέσμου, σε μολύβδινο έλασμα, σε μιλησιακό αλφάβητο. Αρέθουσα. Χρονολογείται στο τέλος του 4ου/αρχές 3ου αιώνα π.Χ. (βλ. παραπάνω §3). Μοσχονησιώτης, Χριστίδης & Γλαράκη 1997· SEG XLVII, 885· πρβ. Παναγιώτου 1997, 205 για τη διάλεκτο. Για μακεδονικά γλωσσικά χαρακτηριστικά στην περιοχή της περιόδου αυτής βλ. Panayotou 1990, 212.

Α.

[-----]τον κ[αταγράφω-----]
[-----]ους ξέ[νους και ἐγχωρίους;]
[-----]ΣΑΔ[...]. Ν[-----]
[-- π.χ. -στ]ράταν κατα[γράφω-----]
[-----]πάντα [-----]
[--καταγρ]άφω [...] . ΟΣ[-----]

B.

[---καταγρ]άφω ὅσο[υς ...] . I[...A[...N[...AΣ ουδ[---]
 [---πά]ντας καὶ τὰ .H[...TA[...]
 [----]AB[...ΩΛ .ΟΙ .. NOI[... κ[αταγράφω; --]
 [-- τοὺς ;] δικαστὰς ὅσα ἐγ[ρ]αφο[ν.....]
 [----πάντ]ων καὶ πασῶν [βίο]ν κ[ατ]αγ[ράφω----]
 [----]E.. ΞΑΜ[-----]
 [----]δικ[..... π]αντὸ[ς ..]B[-----]

4

A. Στ. 4. Στην αρχή, το δεύτερο συνθετικό ενός διαλεκτικού γυναικείου ονόματος, πιθανόν σε -στράτα.

B. Στ. 1. Στο τέλος οι προηγούμενοι εκδότες συμπληρώνουν τ[ῆς οὐσίας· στ. 2. στο τέλος οι προηγούμενοι εκδότες συμπληρώνουν τὰ [χρ]ή[μα]τα;

A. [----] Δένω (;) [----], ²[----] ξένους [και ντόπιους] (;) [----], ⁴Δένω την [----στ]ράτα [----], ⁵[---] όλα [----], ⁶[----] Δένω [----].

B. [----]Δένω με γραμμένο ξόρκι ὅσους [----], ²[----] ὅλους και τα ³[----] Δένω (;) [--], ⁴[--] τους δικαστές για ὅσα αποφάσισαν (;), ⁵Δένω τις ζωές ὅλων των ανδρῶν και γυναικῶν, ⁷[----] ἀπὸ κάθε [----].

Αννα ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Γ.7 Δωρικές διάλεκτοι

Οι δυτικές διάλεκτοι καταλάμβαναν μια τεράστια περιοχή που εκτεινόταν από την Ήπειρο και τη βορειοδυτική Ελλάδα (Ακαρνανία, Αιτωλία, δυτική και ανατολική Λοκρίδα, Φωκίδα και Δωρίδα) μέχρι τη Ρόδο, το μεγαλύτερο μέρος της Πελοποννήσου (Αχαΐα, Ήλιδα, Μεσσηνία, Λακωνία, Αργολίδα και Αίγινα, Κόρινθος και Μέγαρα) και το νότιο Αιγαίο (Κύθηρα, Μήλος, Θήρα, Κρήτη, Κάρπαθος, Ρόδος). Η δυτική ελληνική ήταν η γλώσσα τριών σπουδαίων ιερών (της Δωδώνης στην Ήπειρο, των Δελφών στη Φωκίδα και της Ολυμπίας στην Ήλιδα) και μιλιόταν στην έδρα των πιο δημοφιλών πανελληνίων εορτών: των Ισθμίων στην Κόρινθο, των Νεμέων στη Νεμέα (Αργολίδα), των Πυθίων στους Δελφούς και, προπάντων, των Ολυμπίων.

Παρά τη γεωγραφική τους εξάπλωση, οι διάλεκτοι της δυτικής ελληνικής παρουσιάζουν εντυπωσιακή ομοιογένεια. Αυτή η ομοιομορφία και η κατανομή τους σε ένα συνεχή γεωγραφικό χώρο είναι αλάνθαστες ενδείξεις ότι η γεωγραφική εξάπλωσή τους και η συνακόλουθη διάσπασή τους συνέβησαν σε σχετικά όψιμη εποχή (11ος–10ος αιώνας π.Χ.). Αντίθετα με τη ρομαντική άποψη που κυριάρχησε στον 19ο αιώνα, η άφιξη των Δωριέων δεν είναι αναγκαίο να συνδέθηκε με μια βίαιη κατάκτηση. Μια —σχετικά— ειρηνική μετανάστευση μπορεί να αποτελεί το εναλλακτικό σενάριο. Η πτώση των μυκηναϊκών βασιλείων μπορεί να προετοίμασε τον δρόμο για μια σταδιακή μετανάστευση από τη βορειοδυτική Ελλάδα, μια πυκνοκατοικημένη καθυστερημένη περιοχή που βρισκόταν στις παρυφές του μυκηναϊκού κόσμου (βλ. και Β.7).

Έχουν γίνει πολλές προσπάθειες τόσο από αρχαιολόγους όσο και από γλωσσολόγους να αποδειχθεί ότι η εισβολή των Δωριέων αποτελεί ένα φανταστικό γεγονός. Σύμφωνα με τη ριζοσπαστική πρόταση του Chadwick (1976· βλ. και Β.15, Γ.1), οι κατώτερες τάξεις των μυκηναϊκών βασιλείων μιλούσαν μια «κατώτερη» εκδοχή της μυκηναϊκής, που ταυτίζεται με την πρωτοδωρική, σε αντίθεση με τις άρχουσες τάξεις, που μιλούσαν την «κοινή, επίσημη» μυκηναϊκή, συγγενέστερη προς την αρκαδοκυπριακή (βλ. και Γ.4). Οι γραφείς ήταν εκπαιδευμένοι να γράφουν στην «κοινή» μυκηναϊκή, αλλά ένας αριθμός χαρακτηριστικών («ειδική» μυκηναϊκή) που εμφανίζονται περιστασιακά στις πινακίδες αποκαλύπτουν, κατά τον Chadwick, ότι μερικοί από αυτούς ήταν άτομα δωρικής καταγωγής που είχαν καταφέρει να ανέλθουν κοινωνικά (βλ. και Γ.2). Υποτίθεται ότι οι Δωριείς, μετά την κοινωνική αναταραχή που έθεσε τέλος στον μυκηναϊκό πολιτισμό, ανέτρεψαν τους πρώην κυρίους τους, οι οποίοι πιθανώς βρήκαν καταφύγιο στην Αρκαδία και την Κύπρο. Η ερμηνεία αυτή έχει συναντήσει ευρύτατο σκεπτικισμό (Moralejo Alvarez 1977· Risch 1979, 1985· Crossland 1985· Méndez Dosuna 1985· Eder 1998). Καταρχήν, κανένα από τα χαρακτηριστικά της «ειδικής» μυκηναϊκής (η διατήρηση του /ti/ αντί της μετατροπής σε συριστικό /si/ στην «κοινή» μυκηναϊκή, η αθέματη δοτική σε -i (ι) αντί του -i (ει) της «κοινής», η εξέλιξη του ινδοευρωπαϊκού συλλαβικού */η/ («κοινή» re-mo = σπέρμο, «ειδική» re-ma = σπέρμα)), δεν μπορεί να θεωρηθεί αποκλειστικά (πρωτο)δωρικό. Επιπλέον, η υπόθεση δεν ευσταθεί από την άποψη της κοινωνιογλωσσολογίας: η ουράνωση και η συριστικοποίηση —διαδικασίες φωνολογικής εξασθένισης— είναι πολύ πιθανότερο να διαχυθούν σε όλο το κοινωνικό εύρος αρχίζοντας «από κάτω» και όχι «από πάνω». Τέλος, θα πρέπει κανείς να διερωτηθεί γιατί η υποτιθέμενη ομιλία των κατώτερων τάξεων θα έπρεπε να μοιάζει περισσότερο με την ομιλία των ανθρώπων

που ζούσαν στη βορειοδυτική Ελλάδα και όχι με την ομιλία των μυκηναίων κυρίων τους. Μια μετανάστευση Δωριέων από τη βορειοδυτική Ελλάδα παραμένει η μόνη πειστική εξήγηση των ιστορικών στοιχείων.

Η έκφραση *δυτική ελληνική* έχει συχνά χρησιμοποιηθεί ως γενικός όρος για δύο διαφορετικές υποομάδες: τη βορειοδυτική ελληνική και την καθαυτό δωρική. Όμως η διάκριση αυτή δεν είναι επιτυχής. Εκτός από την πρόθεση *ένς* και τις παραλλαγές της (*είς*, *ές*), που συναντώνται και στις περισσότερες μη δωρικές διαλέκτους, οι δωρικές διάλεκτοι δεν έχουν κάποιο κοινό χαρακτηριστικό που να απουσιάζει από τις βορειοδυτικές διαλέκτους. Μόνο μετά την αναχώρηση των προγόνων των Δωριέων για την Πελοπόννησο και τα νησιά ανέπτυξε η βορειοδυτική δωρική τα πιο χαρακτηριστικά διαλεκτικά γνωρίσματά της (βλ. και Β.19).

Η περίοδος του δεύτερου αποικισμού, που άρχισε τον 8ο αιώνα π.Χ., είχε ως αποτέλεσμα την περαιτέρω εξάπλωση των δυτικών διαλέκτων στη Μαύρη Θάλασσα, τη Μεγάλη Ελλάδα και τη λιβυκή ακτή της Αφρικής. Οι Κορίνθιοι δημιούργησαν εγκαταστάσεις κατά μήκος του εμπορικού δρόμου από την είσοδο του Κορινθιακού κόλπου μέχρι την Ιταλία (Λευκάδα, Αμβρακία, Οινιάδα, Απολλωνία). Η Μεγάλη Ελλάδα, πλούσια σε εύφορη γη, υπήρξε ο προορισμός πολλών αποικιακών μετακινήσεων. Αχαϊκές αποικίες ήταν το Μεταπόντιον, η Σύβαρις, ο Κρότων, η Καυλωνία, η Πετηλία, η Τέρινα και η Ποσειδωνία. Ο Τάρας (Tarentum), ένα σημαντικό λιμάνι, ήταν η μόνη αποικία της Σπάρτης. Κατά την παράδοση, ιδρύθηκε από τους νόθους γιους (*παρθενίαι*) που γεννήθηκαν στη διάρκεια του Α' Μεσσηνιακού Πολέμου στα τέλη του 8ου αιώνα. Ο Τάρας και οι Θούριοι μαζί ίδρυσαν την αποικία Ηράκλεια το 433 π.Χ. Όπως δηλώνει το όνομα, οι Επιζεφύριοι Λοκροί ιδρύθηκαν από τους Λοκρούς της ηπειρωτικής Ελλάδας.

Στη Σικελία οι δωρικές αποικίες ήταν συγκεντρωμένες στα νοτιοανατολικά του νησιού. Η Κόρινθος ίδρυσε την πλούσια αποικία των Συρακουσών το 733 π.Χ. Οι Κρήτες και οι Ρόδιοι αποίκισαν μαζί τη Γέλα, η οποία με τη σειρά της αποίκισε τον Ακράγαντα. Οι Μεγαρείς εγκαταστάθηκαν στα Υβλαία Μέγαρη και από εκεί στον Σελινούντα.

Τα Μέγαρη ήταν η μόνη δωρική πόλη που ίδρυσε αποικίες στην Προποντίδα (Χαλκηδών, Βυζάντιον) και στις ακτές της Μαύρης Θάλασσας (Ηράκλεια Ποντική, Μεσημβρία, Χερσόνησος). Η Ποτίδαια ήταν ισχυρή κορινθιακή αποικία στη χερσόνησο της Χαλκιδικής. Μια άλλη σημαντική δωρική αποικία ήταν η Κυρήνη, που ίδρυσαν οι Θηραίοι στη λιβυκή ακτή περίπου το 630 π.Χ.

Όπως και στις άλλες διαλεκτικές περιοχές, η ελληνιστική κοινή αντικατέστησε βαθμιαία τα παλιά ιδιώματα των δωρικών περιοχών (βλ. και Δ.6–8). Σε ένα μεταβατικό στάδιο δημιουργήθηκε ένας αριθμός από τοπικές κοινές (βλ. και Δ.9): στη βορειοδυτική Ελλάδα κάτω από την κυριαρχία της Αιτωλικής Συμπολιτείας, στις περιοχές της Πελοποννήσου που κατείχε η Αχαϊκή Συμπολιτεία, στην Κρήτη, στη Σικελία. Αν και διατηρούσαν μεγάλο αριθμό τοπικών χαρακτηριστικών, οι κοινές αυτές είχαν ήδη σε μεγάλο βαθμό διαποτιστεί από την αττικοϊωνική κοινή (βλ. και Γ.10). Η λακωνική ήταν η διάλεκτος που πρόβαλε τη μεγαλύτερη αντίσταση (βλ. και Γ.10). Υπάρχουν στοιχεία επιγραφικά και λογοτεχνικά που μαρτυρούν την επιβίωση του ιδιώματος αυτού μέχρι και τον 5ο αιώνα μ.Χ. Οι μαρτυρίες αυτές ενισχύονται από τη σύγχρονη τσακωνική, που φαίνεται να αποτελεί εξέλιξη της αρχαίας λακωνικής.

Η γνώση μας για τα δωρικά ιδιώματα προέρχεται κυρίως από επιγραφικά κείμενα. Η λογοτεχνική δωρική (βλ. Ζ.1.2) σε όλες της τις εκδοχές (χορικά δράματος, σικελική κωμωδία, Θεόκριτος κτλ.) είναι μια ιδιαίτερα τυποποιημένη γλώσσα, που δεν αντιστοιχεί σε κάποιο υπαρκτό ομιλούμενο ιδίωμα (η διάλεκτος του Αλκμάν, που ενσωματώνει έναν αριθμό λα-

κωνικών ιδιομορφιών, μπορεί να θεωρηθεί εξαίρεση). Γενικά, η συμβολή της λογοτεχνικής παράδοσης στη γνώση μας για τη δυτική ελληνική είναι πολύ περιορισμένη. Σε μια σκηνή από τους *Αχαρνές* του Αριστοφάνη (729–835) μιλιούνται τα μεγαρικά. Στη *Λυσιστράτη* οι Σπαρτιάτες, όπως είναι φυσικό, μιλούν λακωνικά. Μικρότερα αποσπάσματα σε αυτή τη διάλεκτο έχουν σωθεί στον Θουκυδίδη (5.77, 5.79), στον Ξενοφώντα (*Ελληνικά* 1.1.23, 3.3.2, 4.4.10) και στον Πλούταρχο (*Αλκιβιάδης* 28).

Δεν χωρά αμφιβολία ότι ο Αριστοφάνης ήταν ένας κωμωδιογράφος που παρωδούσε τις ελληνικές τοπικές διαλέκτους για να προκαλέσει θυμηδία, και όχι επιστήμονας που έκανε έρευνα για τις διαλέκτους. Αυτό εξηγεί μερικές ανακρίβειες και αντιφάσεις του (Verbaarschot 1988: Colvin 1995, 1999). Επιπλέον, πέρα από τις παραφθορές που είναι φυσικό να εισχώρησαν κατά τις επανειλημμένες αντιγραφές των χειρογράφων, έχουμε κάθε λόγο να υποπτευόμαστε ότι τα πρωτότυπα κείμενα εκσυγχρονίστηκαν γλωσσικά από τους γραμματικούς σε κάποια υστερότερη εποχή. Για παράδειγμα, εμφανίζεται τροπή σε συριστικό του /tʰ/ (<θ>) στα κείμενα του Αλκμάν (*ἔσηκε, σιῶν/αττ. ἔθηκε, θεῶν*), του Αριστοφάνη (*ναὶ τῷ σιῶ, παρσέ-νε/αττ. ναὶ τῷ θεῷ, παρθένε*) και του Θουκυδίδη (*περὶ δὲ τῷ σιῶ σύματος/αττ. τοῦ θεοῦ θύματος*). Αυτό το διακριτικό γνώρισμα της λακωνικής (πρβ. Απολλώνιος Δύσκολος, *Περὶ Συντάξεως*, 54 U) μαρτυρείται και στην τσακωνική: πρβ. *θυγάτηρ* > τσακ. ['sati]. Ωστόσο, η γραφή (<σ>) δεν εμφανίζεται στις σπαρτιατικές επιγραφές πριν τον 4ο αιώνα π.Χ. Η επιστολή του σπαρτιάτη Χεῖλωνα προς τον Περίανδρο τον Κορίνθιο (6ος αιώνας π.Χ.), που βρίσκεται στον Διογένη Λαέρτιο (1.73, 3ος αιώνας μ.Χ.), και προπάντων το ψήφισμα των Σπαρτιατών εναντίον του Τιμόθεου, ποιητή διθυράμβων (περίπου 450–360 π.Χ.), που μας παραδίδει ο ρωμαίος φιλόσοφος Βοήθιος (περίπου 480–524 μ.Χ.) στο έργο του *De institutione musica* (1.2: Palumbo Stracca 1999), παρόλο που είναι εμφανώς πλαστά κείμενα, είναι εξαιρετικά χρήσιμες πηγές για την ύστερη λακωνική. Στο Λεξικό του Ησύχιου περιλαμβάνονται πολλές δωρικές γλώσσαι (λεξικογραφικά σχόλια), ιδίως από τη λακωνική, την κρητική, τη ροδιακή, την αχαϊκή και την ηλειακή.

Οι αρχαϊκές επιγραφές της Κρήτης, της Θήρας και της Μήλου είναι γραμμένες σε «πράσινο» αλφάβητο (βλ. και Β.17). Το πρωτόγονο αυτό αλφάβητο δεν έχει «συμπληρωματικά» γράμματα για τα δασέα [pʰ] και [kʰ] και τα συμπλέγματα [ps], [ks]. Στην Κρήτη τα Π και Κ (ή ρ) μπορεί να αποδίδουν τα [p] ή [pʰ] και [k] ή [kʰ]: *ἀπό πυλᾶν, κρεῖσθαι/αττ. ἀπό φυλῶν, χρήσθαι*. Τα δίγραφα ΠΗ, ΚΗ (φΗ) συναντώνται στη Θήρα και τη Μήλο: *ἀδελπθεόν, Ἀστύορρος/αττ. ἀδελφόν, Ἀστύοχος*. Το «βαθύ κυανό» αλφάβητο (Φ = [pʰ], Χ = [kʰ], Ψ = [ps], Ξ = [ks]) υιοθετήθηκε στην Αργολίδα, την Κόρινθο, τα Μέγαρη και τις αποικίες τους. Η Αίγινα είχε ένα τοπικό αλφάβητο του «ανοιχτού κυανού» τύπου (Φ = [pʰ], Χ = [kʰ], Ψ = [ps], αλλά ΧΣ = [ks]). Όλες οι άλλες δυτικές διαλέκτοι (στο μεγαλύτερο μέρος της βορειοδυτικής Ελλάδας, στην Πελοπόννησο και στη Ρόδο) γράφονταν με το «ερυθρό» αλφάβητο: Φ = [pʰ], Ψ = [kʰ], Χ = [ks] (ένα ειδικό σύμβολο για το [ps] συναντάται στη δυτική λοκρική).

Κατά γενικό κανόνα, οι αρχαϊκές επιχώριες γραφές δεν είχαν ειδικά γράμματα για τα μεσαία μακρά φωνήεντα. Υπάρχουν ωστόσο κάποιες εξαιρέσεις. Το σύμβολο Η αποδίδει το [ε:] στην Κρήτη, τη Θήρα, τη Μήλο και τη Ρόδο. Το /ɔ:/ γράφεται με «ένστικτο» όμικρον (Θ· όμικρον με στιγμή στο κέντρο) στη Θήρα και την Κρήτη και με μισό όμικρον (C) στη Μήλο. Στην Κρήτη η διάκριση αυτή έπαψε να γίνεται τον 5ο αιώνα π.Χ. (βλ. παρακάτω). Στην Κόρινθο το κανονικό έψιλον αποδίδει και το βραχύ [e] και το πρωτογενές μακρό ανοιχτό [e:]. Ένα ειδικό γράμμα («κορινθιακό έψιλον») χρησιμοποιείται για το δευτερογενές μακρό κλειστό [e:] (που προκύπτει από έκταση ή συναίρεση και από τη μονοφθογοποίηση του [ei] <ει>).

Τα παρακάτω χαρακτηριστικά μπορούν να αποδοθούν γενικά στο σύνολο της δυτικής ελληνικής (για εκτενή επισκόπηση της σύγχρονης βιβλιογραφίας σχετικά με τις δυτικές ελληνικές διαλέκτους, βλ. Bile et al. 1988):

- Διατήρηση του [a:]: *στάλα*/αττ. *στήλη*.
- Διατήρηση του [ti]: *δίδωτι*, *φαντί*, (*Φίκατι*, *διακάτιοι*, *Ποτειδάν* (αλλά λακ. *Ποηοιδάν* < **Ποσοιδάων*), *ποτί* κτλ./αττ. *δίδωσι*, *φασί*, *εΐκοσι*, *διακόσιοι*, *Ποσειδών*, *πρός* < **προσί*. Το [t] διατηρείται επίσης στην αντωνυμία του β' προσώπου: *τύ*, *τέ*, *τέος* κτλ./αττ. *σύ*, *σέ*, *σοῦ*, *ιάρός*/αττ. *ιέρός*.
- α' πληθυντικό πρόσωπο ενεργητικής φωνής -*μες*: *φέρομες*/αττ. *φέρομεν*.
- Ονομαστική πληθυντικού *τοί*, *ταί* (όχι στην Κρήτη και τη Σύβαρι)/αττ. *οί*, *αί*.
- Αθέματο απαρέμφατο σε -*μεν*: *ἀποδόμεν*, *εἴμεν* ή *ἤμεν*/αττ. *ἀποδοῦναι*, *εἶναι*. Η κατάληξη -*μειν*, -*μην* (συμφυρμός του -*μεν* με το θεματικό -*ειν*, -*ην*) συναντάται στη Ρόδο, την Κρήτη, την Ήπειρο και τη Σικελία: κρητ. *μναμονεύην*, ροδ. *ἐχθέμειν*, *ἐξήμειν*/αττ. *μνημονεύειν*, *ἐκθέναι*, *ἐξείναι*.
- Η δεικτική αντωνυμία γ' προσώπου είναι *τῆνος* (< **τή-ενος*, πρβ. ομηρικό *τῆ* 'να!'). Η κρητική, ροδιακή και κωική έχουν *κῆνος*/ιων. *κεῖνος* < **κέενος*.
- *πῶτος*/αττ. *πρώτος*.
- *δείλομαι*, *δήλομαι* (< **g^wel-*) = *βούλομαι* (< **g^wol-*). Ο τύπος *βώλομαι* συναντάται στην κρητική και ροδιακή.
- Το -*ξ*- έχει επεκταθεί στον μέλλοντα και αόριστο όλων των ρημάτων σε -*ζω* (< **-djō*, **-gjō*, **-g^wjō*): *ἐργάξασθαι*, *ἀγωνίζατο*, *ἀρπάξας*/αττ. *ἐργάσασθαι*, *ἠγωνίσατο*, *ἀρπάσας* πρβ. επίσης λοκρ. *ψάφιξι*/αττ. *ψήφισιν*.
- Η συναίρεση *ā* + *ō* ([a:] + [o] ή [a:] + [ɔ:]) δίνει *ā* [a:]: *πολίτᾱ*, *τᾱν θυρᾱν*, *Ἀλκμᾱν*, *θεᾱρός*, *νᾱκόρος*, *Μενέλᾱς*/αττ. *πολίτου*, *τῶν θυρῶν*, *Ἀλκμεῶν*, *θεωρός*, *νεωκόρος*, *Μενέλεως*. Συναίρεση *ā* + *ε* ([a:] + [e]) > *ā* [a:]: *ἄελιος* > *ἄλιος*/αττ. *ἥλιος* πρβ. ομηρ. *ἥελιος*. Συναίρεση *α* + *ē* ([a] + [e] ή [a] + [e:]) > *η* [e:]: *νικήτε*, *νίκη*, *νικήν*/αττ. *νικάτε*, *νικά*, *νικᾶν*.
- Χρονικά επιρρήματα σε -*κα*: *ὄκα*, *πόκα*, *τόκα*, *πέποκα*/αττ. *ὅτε*, *πότε*, *τότε*, *πώποτε*.
- Τοπικά επιρρήματα σε -*ει*: *εἴ*, *πεῖ*, *ὅπει*, *τεῖδε*, *τουτεῖ* κτλ./αττ. *οὗ*, *ποῦ*, *ὅπου*, *ἐνθάδε*, *ἐνταῦθα*.
- Το τροπικό μόριο είναι *κᾱ*/αττ. *ἄν* και ο υποθετικός σύνδεσμος *αἰ*/αττ. *εἰ*. Στις υποθετικές προτάσεις με αόριστη αντωνυμία η σειρά των λέξεων είναι *αἷ τίς κα*/αττ. *ἐάν τις*.

Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά είναι είτε αρχαϊσμοί κληρονομημένοι από την πρωτοελληνική (βλ. και Β.4) είτε επιλογές κοινές και σε άλλες διαλέκτους. Οι αποκλειστικοί νεωτερισμοί, κοινοί σε όλα τα μέλη της ομάδας, οι οποίοι έχουν μεγάλη σημασία στην ταξινόμηση, είναι ελάχιστα:

- Τα αριθμητικά *τέτορες*, *ἔβδομος*, *τετρώκοντα*/αττ. *τέτταρες*, *ἔβδομος*, *τετταράκοντα*.
- δωρικός μέλλοντας σε -*σέω*: *δελεῖ*, *ταγευσέω*, *κλεψέω*, κρητ. *βοαθησιῶ*, *πραξῆται*, ηρακλ. *ἐσσηται*, *ἐργαξῆται*, ροδ. *ἀποδωσέυντι* κτλ./αττ. **ταγεύσω*, *κλέψω*, *βοηθήσω*, *πράξεται*, *ἐργάσεται*, *ἀποδώσουσι*. Ο «δωρικός» μέλλοντας είναι ανάμειξη του σιγματικού μέλλοντα σε -*σω* (π.χ. αττ. *παιδεύσω*) με τον αποκαλούμενο «συνηρημένο» μέλλοντα σε -*έω* (π.χ. αττ. *ἐρῶ*, ιων. *ἐρέω* < **weréh-* < πρωτοϊνδοευρ. **werh₁-s-*, αττ. *μενῶ* κτλ.). Μερικά αττικά ρήματα έχουν μέσους μέλλοντες αυτού του τύπου, π.χ. *φενξοῦμαι*, *κλαυσοῦμαι*, *πесоῦμαι*. Τύποι γ' πληθυντικού προσώπου όπως *κοψοντι*, *ἐργαζονται*, *ἐσπονται* συναντώνται στην ηρακλεωτική και σε άλλες διαλέκτους. Συνήθως θεωρούνται μη δωρικοί και επομένως

τονίζονται *κόψοντι*, *ἐργάζονται*, *ἐσπονται*. Αλλά είναι προτιμότερο να τους αντιμετωπίσουμε ως δωρικούς τύπους που υπέστησαν ομαλές φωνητικές αλλαγές: *κοψέοντι* > *κοψέοντι* (συνίζηση) > *κοψιόντι* > (σηματισμός *yod*) > *κοψόντι* (απορρόφηση του *yod*) (βλ. Méndez Dosuna 1993β και Cassio 1999).

- Ενεργητικές καταλήξεις στον παθητικό μέλλοντα: ροδ. *ἐπιμεληθησεῦντι*/αττ. *ἐπιμεληθήσονται*.

Αν η μαρτυρία των αρχαίων γραμματικών είναι αξιόπιστη, ο τονισμός της δωρικής διέφερε από την αττική σε μερικά σημεία. Τα δωρ. *αἶγες*, *γυναίκες*, *φᾶσαι* αντιστοιχούν στα αττ. *αἴγες*, *γυναῖκες*, *φᾶσαι* δωρ. *ἄνθρωποι*, *φιλοσόφοι*, ενώ αττ. *ἄνθρωποι*, *φιλόσοφοι* δωρ. γ' πληθ. *ἐλύσαν*, *ἐλάβον*/αττ. *ἔλυσαν*, *ἔλαβον* γεν. πληθ. *τουτῶν*, *τηνῶν*/αττ. *τούτων*, *ἐκείνων* γεν. πληθ. θηλ. *ἀμφοτερᾶν*/αττ. *ἀμφοτέρων* αντί του αναμενόμενου **ἀμφοτερῶν* (< -έων), αναλογικός σχηματισμός προς το αρσενικό. Ο τονισμός των τροπικών επιρρημάτων σε -*ως* διαφέρει επίσης: δωρ. *αὐτοματῶς*, *παντῶς* και *σοφῶς*, *καλῶς* αντίθετα από τα αττ. *αὐτομάτως*, *πάντως*, *σοφῶς*, *καλῶς*. Καθώς οι επιγραφές δεν χρησιμοποιούν σημεία τονισμού, δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι αυτές οι ιδιομορφίες (οι περισσότερες από αυτές αναλογικές μάλλον, παρά καθαρά φωνητικές) ήταν κοινές σε όλες τις δωρικές διαλέκτους. Γι' αυτό οι περισσότεροι εκδότες κατά σύμβαση τονίζουν τους επιγραφικούς τύπους σύμφωνα με τους κανόνες της αττικής.

Αλλά χαρακτηριστικά, ευρύτατα διαδεδομένα στις δωρικές διαλέκτους, αλλά οπωσδήποτε όχι γενικά, είναι:

- *εα*, *εο*, *εω* > *ια*, *ιο*, *ιω* (το *ι* πιθανότατα αντιστοιχούσε στο ημίφωνο /j/· για λεπτομέρειες βλ. Méndez Dosuna 1993α) στη λακωνική, την ηρακλεωτική, τη δυτική αργολική, την κρητική και περιστασιακά αλλού: λακ. *ἄνιοχιδν*, *ἰδν*, *σιῶ*/αττ. *ἡνιοχῶν*, *ῶν*, *θεοῦ*· ηρακλ. *ἀνανγελιόντι*, *ἀδικιῶν*, *μετριώμεναι* (< *μετρεόμεναι* με αναπληρωματική έκταση εξαιτίας της συνίζησης: πρβ. Méndez Dosuna 1993β)· αργολ. *θιοῖν* (= *θεοῖν* με δευτερογενή διαίρεση [jo] > [ijo]), κρητ. *Σπενσίθιος*, *γενιά*, *εὐσεβιές*/αττ. -*θεος*, *γενεά*, *εὐσεβεῖς*. Τύποι όπως το *εὐσεβιές* δεν είναι φωνητικοί, αλλά αναλογικοί προς τα *εὐσεβιός*, *εὐσεβιῶν*, *εὐσεβιά* κτλ./ιων. *εὐσεβέος*, *εὐσεβέων*, *εὐσεβέα*. Η αλλαγή δεν επηρέασε κατοπινές χασμωδίες, που προέκυψαν από την απώλεια του δίγαμμα /w/: λακ. *Κλεογένε*, ηρακλ. *δενδρέων*, *ρέωσας*/αττ. *ρέουσας*· κρητ. *κρεῶν*, *έννεα*. Σε άλλες διαλέκτους (Δελφοί, Μέγαρα, Θήρα, Κυρήνη, Ρόδος κτλ.) το ΕΥ περιστασιακά αποδίδει το ΕΟ: ροδ. *ἐπιμεληθησεῦντι*, *ἀποδωσέυντι* (< -*σέοντι*, -*σέονται*).
- Στις περισσότερες διαλέκτους το αρκτικό F- (δίγαμμα) επιζεί ως τον 4ο αιώνα π.Χ.: π.χ. *Φέτος*, *Φίδιος* παράλληλα με τα *οἰκίαν*, *ἐργαζόνται* (< *Φοικ-*, *Φεργ-*) στην ηρακλεωτική (περίπου 300 π.Χ.). Εξαίρεση αποτελούν η θηραϊκή, η κωική και η ροδιακή, όπου το αρκτικό F χάθηκε νωρίς. Αντίθετα, στην Ήλιδα, την Αργολίδα, την Κρήτη και τη Λακωνία ο φθόγγος [w-] διατηρήθηκε για μεγαλύτερο διάστημα, με αποτέλεσμα σε όσμες επιγραφές και «γλώσσες» (σχόλια που βρίσκουμε σε αρχαίους λεξικογράφους) το Β (πιθανώς [v]) να μπορεί να αποδίδει περιστασιακά το F-: πρβ. Ήλις (περίπου 200 π.Χ.) *βοικίαρ*/αττ. *οἰκίας*· λακ. (4ος αιώνας π.Χ.) *προβειπάθας*/αττ. *προειπούσης*· *βείκατι* (Ησύχιος) = *Φίκατι*. Πρβ. και το τσακωνικό [ˈvanne] (< *Φάρνον*).
- Η αλλαγή λτ, λθ > ντ, νθ εμφανίζεται σποραδικά, π.χ. *ἐνθεῖν*/αττ. *ἐλθεῖν*.
- Η αποκοπή των προθέσεων *ἀνά*, *παρά* είναι γενική. Επίσης των *ποτί*/αττ. *πρός* και *κατά*, ιδίως μπροστά από οδοντικά: π.χ. δυτική λοκρ. *ἀνχῶρέοντα*/αττ. *ἀναχωρῶντα*, ηλ. *πάρ τὸ*

γράμμα, κατ τὸν νόμον), πὸτ τᾶρ Ἀθανᾶρ/αττ. πρὸς τῆς Ἀθηνᾶς. Ο τύπος ποί συναντάται στην αργολική και τις βορειοδυτικές διαλέκτους: Επιζεφύριοι Λοκροί ποί τὰς θύρας.

- Το γ' πρόσωπο πληθυντικού ενεργητικής προστακτικής σχηματίζεται σε -ντω: φερόντων (η δελφική, η κρητική, η θηραϊκή και η κυρηναϊκή έχουν τον τύπο -ντων: φερόντων). Στη μέση φωνή η κατάληξη -σθων είναι η περισσότερο διαδεδομένη, αλλά υπάρχουν κάποιες περιπτώσεις με -νσθω και *-νσθων: αργολ. ποιγραψάνσθω, κερκ. ἐκλογιζούσθω/αττ. προσγραψάσθων, ἐκλογιζέσθων/λοκρ. δαμευόσθων, ηλ. τιμόστων/αττ. δημευέσθων, τιμάσθων.
- Ρήματα σε -άω μπορούν να μεταφερθούν στη συζυγία σε -έω: αιτωλ. νικέοντοισ/αττ. νικῶσι, δελφ. συλέοντες (= συλάοντες), λοκρ. ἐπιτιμέων (= ἐπιτιμάων), κρητ. μοικίον (= μοιχάων) κτλ.
- Θεματικά ενεργητικά απαρέμφατα σε -εν συναντώνται στη δελφική, την ηρακλεωτική, την αργολική, την κρητική, τη θηραϊκή, την κυρηναϊκή κτλ.: δελφ. ἄγεν, παρέχεν/αττ. ἄγειν, παρέχουν/ηρακλ. ἀνγράφεν/αττ. ἀναγράφειν. Σε μερικές διαλέκτους το «βραχύ» απαρέμφατο έχει γενικευθεί ακόμη και στα ρήματα σε -έω: δελφ. ψαφοφορέν, καλυμν. μαρτυρέν/αττ. ψηφοφορεῖν, μαρτυρεῖν, όπου το -εῖν προέρχεται από τον αρχικό τύπο *-ejehen.

Στην εξέλιξη των μακρών φωνηέντων παρατηρούνται σημαντικές διαφορές. Ενώ η πρώτη αναπληρωματική έκταση είναι πανδωρική, η δεύτερη δεν εφαρμόστηκε στην αργολική και την κρητική, όπου το -νσ- στο εσωτερικό της λέξης διατηρείται κανονικά: αργολ. πάνσα, κρητ. ἐσπένσαμες, ἔχονσα/αττ. πᾶσα, ἐσπείσαμεν, ἔχουσα. Όσον αφορά το τελικό -νς, η διατήρησή του είναι σχεδόν καθολική στην αργολική: τὸνς υἱόνς/αττ. τοὺς υἱούς. Η κρητική εμφανίζει τύπους σε -νς παράλληλα με τύπους σε -ς χωρίς έκταση του φωνήεντος: τρίνς, νικαθές/αττ. τρεῖς (αιτ. πληθ.), νικηθείς. Αρχικά το -νς εμφανιζόταν μπροστά από φωνήεντα και το -ς ήταν μια εκδοχή sandhi (δηλ. συνεκφοράς) που εμφανιζόταν στο εσωτερικό σύνθετων λέξεων μπροστά από σύμφωνο (πρβ. *συν-στέλλω > αττ. συστέλλω). Η θηραϊκή και η κυρηναϊκή έχουν επίσης τελικό -ας, -ος, αλλά το εσωτερικό -νσ- προκάλεσε έκταση στη θηραϊκή (πᾶσα) και διφθογγισμό στην κυρηναϊκή (παῖσα). Διφθογγισμός του -νς μαρτυρείται επίσης στην ηλειακή (βλ. παρακάτω).

Στις περισσότερες διαλέκτους η απώλεια του F στα συμπλέγματα -ρF-, -λF-, -νF-, -σF- δεν είχε συνέπειες. Στη δυτική αργολική, την κρητική, τη θηραϊκή, την κυρηναϊκή και τη ροδιακή προκάλεσε έκταση του φωνήεντος (τρίτη έκταση): ξένFος, φόρFος > κρητ. ξήνος, ὥρος/αττ. ξένος, ὄρος.

Οι δυτικές διάλεκτοι είχαν διαφορές ως προς την ποιότητα των πρωτογενών και δευτερογενών μακρών μεσαίων φωνηέντων. Μερικές διάλεκτοι (βορειοδυτικές διάλεκτοι, μεγαρική, κορινθιακή, ανατολική αργολική) διέκριναν τα κλειστά /ε:/ και /ο:/ (γράφονταν ΕΙ, ΟΥ) που προέκυψαν από αναπληρωματική έκταση ή ισοφωνηεντικές συναίρεσεις (εἰμί, βουλά, τιθείς, λύκους, τρεῖς, λύκου) από τα ανοιχτά /ε:/ και /ο:/ (γράφονταν Η, Ω), που ανάγονται στα πρωτοελληνικά *ē, *ō (γένηται, λύκων). Οι διάλεκτοι αυτού του τύπου συνήθως ταξινομούνται στην κατηγορία Doris mitior («ήπια δωρική»), δηλαδή λιγότερο τυπική δωρική εξαιτίας της μεγαλύτερης συγγενείας τους προς τον φωνηεντισμό της αττικής. Οι διάλεκτοι της κατηγορίας Doris severior («αυστηρή δωρική»), της κατεξοχήν δωρικής, που περιλαμβάνει τη λακωνική, την ηρακλεωτική, τη μεσσηνιακή, την κρητική και, πιθανόν, την κυρηναϊκή, συγχώνευσαν τα πρωτογενή με τα δευτερογενή μακρά φωνήεντα: πρβ. ηρακλ. ἡμί, βωλά, τιθής, λύκως, τρής, λύκω. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η δεύτερη έκταση δεν εφαρμόστηκε στην κρητική (τιθέ(ν)ς, λύκο(ν)ς) και την κυρηναϊκή (τιθές, λύκος και ἐμμένονσι/αττ. ἐμμένονσι).

Η εικόνα περιπλέκεται ακόμη περισσότερο από την ύπαρξη μιας τρίτης υποομάδας, που

αποκαλείται Doris media («μέση δωρική»): δυτική αργολική και δωρική του ανατολικού Αιγαίου (Θήρα, Ρόδος). Αυτές οι διάλεκτοι είχαν φωνημική διάκριση ανάμεσα στα ανοιχτά /ε:/ και /ɔ:/ (< πρωτοελλ. *ē, *ō- πρώτη έκταση: γένηται, λύκων, ἡμί, βωλά- δεύτερη έκταση: τιθής, λύκως- η αργολική διατήρησε τα -νσ- και -νς) και τα κλειστά /ε:/ και /ο:/ (συναίρεσεις: τρεῖς, λύκου- τρίτη έκταση: ξέινος, οὔρος, αλλά η δυτική αργολική έχει ξήνος, *ὥρος).

Η ταξινόμηση αυτή, αν και χρήσιμη από συγχρονική άποψη (Bartoněk 1972), έχει αποδειχθεί πολύ μικρότερης σημασίας από ιστορική άποψη (Ruijgh 1984, 64–71· Méndez Dosuna 1985, 275–276). Όπως μπορεί να αποδειχθεί, μερικές διάλεκτοι μετακινήθηκαν από την «ήπια δωρική» στην «αυστηρή δωρική». Έτσι, οι πρώιμες κρητικές επιγραφές είχαν ειδικά γράμματα (Η, Θ) για τα πρωτογενή /ε:/ και /ɔ:/, αλλά η διάκριση εγκαταλείφθηκε σε νεότερα κείμενα, όπου το Ε (αργότερα Η) και το Ο (αργότερα Ω) χρησιμοποιούνται αδιακρίτως για όλα τα μακρά μεσαία φωνήεντα, ανεξάρτητα από την προέλευσή τους. Παρόμοια, η Λοκρίς και η Αχαΐα ανήκουν στην «ήπια δωρική», αλλά οι αχαϊκές αποικίες στη Μεγάλη Ελλάδα και οι Επιζεφύριοι Λοκροί ανήκουν στην «αυστηρή δωρική». Επίσης η Θήρα ανήκει στην «ήπια δωρική», αλλά η Κυρήνη μάλλον στην «αυστηρή». Η πιο απλή ερμηνεία αυτής της ασυμφωνίας είναι ότι η διάκριση πρωτογενών και δευτερογενών μεσαίων φωνηέντων, ενώ διατηρήθηκε στις μητροπόλεις, δεν συνεχίστηκε στις αποικίες.

Επιπλέον, το ασυνήθιστο σύστημα των έξι φωνηέντων της ηλειακής δεν μπορεί εύκολα να τοποθετηθεί στην τριμερή αυτή διαίρεση. Η ηλειακή είχε ένα μακρό /ε:/ (Ε στις πρώιμες επιγραφές, Η από το 350 π.Χ. περίπου και μετά), που προέκυψε από την πρώτη έκταση και τις συναίρεσεις: πρώιμη ηλ. θαρρῆν, ἔμεν, μεταγενέστερη ηλ. ἡμεν, πάσχην/αττ. θαρρεῖν, εἶναι, πάσχειν. Το πρωτοελληνικό *ē εξελίχθηκε σε ένα πολύ ανοιχτό φωνήεν (κάτι σαν το /æ:/ στην αγγλική λέξη bad), που γραφόταν άλλοτε ως Ε και άλλοτε ως Α στις αρχαϊκές επιγραφές: (μά, πατάρ, αλλά ἐποίε, χρῆματῖς/αττ. μή, πατήρ, ἐποίει, χρήμασιν) και Η ή Α από το 350 περίπου και μετά: μά, φαίνεται, συλαία/αττ. φαίνεται, συλαίη, αλλά χρήματα, θηλυτέραν/αττ. θήλειαν. Πρβ. επίσης Ζᾶνες (= Ζῆνες), έναν τοπικό τύπο που δήλωνε κάποια αφιερωματικά χάλκινα αγάλματα του Δία (Παυσανίας 5.21.2). Το μακρό /α:/ οποιασδήποτε προέλευσης (πιθανώς ένα οπίσθιο α, όπως στη λέξη bath της βρετανικής αγγλικής) γραφόταν Α: Φᾶλειοις, στάλαν κτλ./αττ. Ἥλειοις, στήλην. Τέλος, το /ο:/ (Ο στα αρχαϊκά κείμενα, Ω περίπου από το 350 π.Χ. και μετά) είναι η απόδοση του πρωτοελληνικού *ō ή του δευτερογενούς *ō που προκύπτει από έκταση ή συναίρεση. Έτσι, η ηλειακή είναι μια ενδιάμεση διάλεκτος: έχει κρατήσει τη διάκριση πρωτογενούς *ē (/æ:/) και δευτερογενούς *ē (/ε:/) όπως η «ήπια δωρική», αλλά έχει συγχωνεύσει το πρωτογενές με το δευτερογενές *ō, όπως η «αυστηρή δωρική».

Γενικά, η δωρική ομάδα είναι αρκετά συντηρητική. Όμως μερικά μέλη της, αν εξεταστούν ξεχωριστά, είναι πολύ νεωτερικά. Για λόγους απλότητας, θα επισημάνω μερικές από τις πιο εμφανείς παραλλαγές. Οι βορειοδυτικές διάλεκτοι χαρακτηρίζονται από τα παρακάτω γνωρίσματα (Moralejo Alvarez 1973· Méndez Dosuna 1985):

- Διατήρηση της σύνταξης ἐν + αιτ.: λοκρ. ἐν Ναύπακτον, ἐν ὕδριαν/αττ. εἰς Ναύπακτον, εἰς ὕδριαν.
- Κατά περίπτωση αρ αντί ερ στις πρώιμες επιγραφές: λοκρ. πατάρρα, ἀνφοτάρροις, ἀμάρραι (= πατέρα, ἀμφοτέροις, ἡμέραι). Στις μεταγενέστερες επιγραφές χρησιμοποιείται μόνο το ερ.
- στ (/stʰ/) αντί σθ, ιδίως στις πρώιμες επιγραφές: φωκ. ἀποπολιτεύσασται/αττ. -σασθαι- λοκρ. παματοφαγεῖσται 'να κατασχεθεί, ἐχέστω/αττ. -φαγεῖσθαι, ἐχέσθω- Επιζεφύριοι Λοκροί μίστωμα (= μίσθωμα).

- Δοτική ενικού -οι (μάλλον βράχυνση του -ωι και όχι η τοπική κατάληξη -οι): δελφ. τοι Ἀπόλλωνι τοῖ Πυθίοι (= τῷ Ἀπόλλωνι τῷ Πυθίῳ), λοκρ. τοῖ Ἀσκληπιοῖ, ἐν Ναυπάκτοι (= τῷ Ἀσκληπιῷ, ἐν Ναυπάκτῳ). Οι Επιζεφύριοι Λοκροί έχουν -ωι ή -ω.
- Δοτική πληθυντικού των συμφωνόληκτων θεμάτων σε -οις: αιτωλ. Ἀκαρνάνοις, ἱππέοις/αττ. Ἀκαρνᾶσι, ἱππεῦσι, δελφ., δυτική λοκρ. πάντοις/αττ. πᾶσι, Επιζεφύριοι Λοκροί ἱερομναμόνοις/αττ. ἱερομνήμοσι. Η αιολική δοτική σε -εσσι συναντάται στη δελφική και τη λοκρική: δελφ. πρυτανίεσσι, πάντεσσι τοῖς ἀγώνεσσι/αττ. πρυτάνεσι, πᾶσι τοῖς ἀγῶσι, δυτική λοκρ. πάντεσι. Ας αναφερθεῖ εν παρόδῳ ότι αυτές οι «αιολικές» δοτικές συναντώνται και στην κυρηναϊκή και την κορινθιακή.
- Μέση μετοχή σε -είμενος, Επιζεφύριοι Λοκροί -ήμενος (< *-έμενος) από ρήματα σε -έω: δυτική λοκρ. ἐγκαλειμένῳ, δελφ. πωλείμενος, Επιζεφύριοι Λοκροί πωλήμενος/αττ. ἐγκαλουμένῳ, πωλούμενος.

Η ηλειακή συμμετέχει σε όλα αυτά τα γνωρίσματα (Thévenot-Warelle 1988):

- ἐν τ' ἱαρόν, ἐν Μίλητον/αττ. εἰς τὸ ἱερόν, εἰς Μίλητον.
- Φάργον, ἔλευθάρος/αττ. ἔργον, ἔλευθέρους. Το ρα αντί ρε εμφανίζεται στα λατρα[ίόμενον], κατιαραιών/αττ. λατρεύόμενον, καθιερεύων.
- δικαστᾶμεν, λυσάσθῳ/αττ. δικασθῆναι, λυσάσθω. Στη μεταγενέστερη ηλειακή προκύπτει σσ (μέσω /stʰ/ > /sts/): ἀποδόσσαι, ποιήσσαι/αττ. ἀποδόσθαι, ποιήσασθαι.
- τοῖ δηλομένοι/αττ. τῷ βουλομένῳ.
- χρῆμάτοις, ἀγῶνοιρ και Θεσπιέσσι, φυγάδεσσι/αττ. χρήμασι, ἀγῶσι, Θεσπιεῦσιν, φυγάσι.
- καδ(δ)αλέμένῳ, καζαλέμενον/αττ. καταδηλούμενος.

Εκτός από τις ιδιομορφίες του φωνηεντικού της συστήματος, η ηλειακή είχε κι άλλα χαρακτηριστικά, που, όπως αναφέρεται, την έκαναν να ηχη «βάρβαρη» στα αυτιά των Ελλήνων:

- Ζ (τριβόμενο /ð/) αντί Δ στις πρώιμες επιγραφές: ζέκα, Ζί, Φειζός/αττ. δέκα, Δί, εἰδός.
- *dj, *gj, *gʷj και «ανώμαλο» *j- > /dd/ (απλό Δ στις αρχαϊκές επιγραφές): ὑπαδυγίοις, δικάδδσσα/αττ. ὑποδυγίοις, δικάζουσα. Το /dd/ έχασε την ηχηρότητά του και έγινε /tt/ τον 4ο αιώνα π.Χ.: νοστήτην, ἀττάμιον/αττ. νοστήζειν, ἀζήμιον.
- Απώλεια του [h-] (ψίλωση): ας σημειωθούν τα αδάσυντα σύμφωνα σε φράσεις όπως κ' ἑκατόν, ἐν τίαροῖ/αττ. καὶ ἑκατόν, ἐν τῷ ἱερῷ.
- Το τελικό -ς [-s] εναλλάσσεται με το -ρ σε αρχαϊκές επιγραφές: τις, τιρ, τοῖρ Φαλείοις/αττ. τοῖς Ἡλείοις. Ο ρωτακισμός είναι καθολικός στην ύστερη ηλειακή.
- Το -σ- [s] μεταξύ φωνηέντων έγινε [-h-] τον 4ο αιώνα π.Χ. και χάθηκε αργότερα: ἀδεαλ(τ)ώηαιε, φυγαδεύαντι, ποιήται/αττ. ἀδηλώσειε, φυγαδεύσωσι, ποιήσεται. Η δάσυνση του -σ- μεταξύ φωνηέντων συναντάται επίσης στη λακωνική (βλ. παρακάτω) και τη δυτική αργολική: πρβ. ἐποίῒῒε (5ος αιώνας π.Χ.), θηαυρόν (3ος αιώνας π.Χ.)/αττ. ἐποίησε, θησαυρόν.
- Το -νσ- [ns] στο εσωτερικό λέξης προκάλεσε έκταση, αλλά τα τελικά -ανς, -ονς συνήθως καταλήγουν σε διφθόγγους: μναιῖς [...] καθυταιῖς (< *μνᾶνς καταθυτᾶνς), Μακιστίοιρ. Οι εναλλακτικές εκδοχές -Ας, -Ος συναντώνται σε αρχαϊκές επιγραφές: ἔλευθάρος, ἱαρός/αττ. ἔλευθέρους, ἱερούς. Η παραλλαγή Ας, -Ος/-αις, -οις στην αιτιατική πληθυντικού προκάλεσε υπερδιορθωτικό -Ας, -Ος στη δοτική πληθυντικού: τοῖρ Ἀθηναῖός, σὺν αὐτός/αττ. τοῖς Ἀθηναίοις, σὺν αὐτοῖς. Αν κρίνουμε από το τορ θεαροῖρ, τη μοναδική περίπτωση του

-ορ σε όψιμη επιγραφή (3ος-2ος αιώνας π.Χ.) — αν δεν πρόκειται για ανορθογραφία του καθολικού -οιρ στις άλλες περιπτώσεις— τα αρχαϊκά -Ας, -Ος αποδίδουν τα -ᾶς, -ὄς.

- Ρήματα σε -είω (-αῖω μετά από [r]) παραγόμενα από ουσιαστικά: φυγαδεῖοι, κατιαραιών, πολιτειομένοιρ/αττ. φυγαδεύοι, καθιερέων, πολιτευομένοις. Πρόκειται για ενδιαφέροντα αρχαϊσμοί, καθώς όλες οι άλλες διάλεκτοι έχουν -εύω κατ' αναλογίαν με τα μη ενεστωτικά θέματα και τα ουσιαστικά σε -εύς.
- Οι λέξεις τελεστά 'αξιωματούχος' (πρβ. αττ. τελεστής), παλαιστά/αττ. παλαιστής και Προνόα (αρσενικό; θηλυκό;) μπορεί να είναι ονομαστικές αρσενικών σε [a:] -ᾶ (ή μήπως οι κλητικές τους σε -ᾶ;). Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις η κατάληξη -ας είναι καθολική: Ἑλλανοζίκας/αττ. Ἑλλανοδίκης, Λυσιάδας, Ἀγίας κτλ.
- Η ευκτική με το τροπικό μόριο κα έχει ρυθμιστική αξία (Minon 2001): ἀτελές κ' εἴε ἀ δικά 'η τιμωρία να είναι μηδενική', συνμαχία κ' ἔα ἑκατόν Φέτεια, ἄρχοι δέ κα τοῖ 'θα υπάρχει συμμαχία για εκατό χρόνια, θα αρχίζει από τον φετινό χρόνο'.

Όπως αναφέρθηκε ήδη, η λακωνική (βλ. και Γ.10) ήταν επίσης πλούσια σε ιδιομορφίες:

- Μεταξύ φωνηέντων το -σ- [s] τράπηκε σε [-h-] σε πρώιμη εποχή: ἐποίῒῒε, ἐνίκαῒε, ἐνηβῶδῃαις, Ποηιδᾶνι/αττ. ἐποίησε, ἐνίκησε, ἐνηβώσαις, Ποσειδᾶνι: πρβ. επίσης Αριστοφάνη Λυσιστράτη: μῶᾶ, γερωχία/αττ. μοῦσα, γερουσία. Από τον 3ο αιώνα π.Χ. και μετά το -h- παύει να γράφεται: μῶα/αττ. μοῦσα, νεικάαρ/αττ. νικήσας. Πρβ. επίσης τσακῶνικο [o'rua] (< ὀρώσα).
- Το τελικό [s] -ς υπέστη ρωτακισμό τον 2ο αιώνα μ.Χ.: ἱερεύρ, νεικάαντερ/αττ. ἱερεύς, νικήσαντες. Πρβ. επίσης τις «γλώσσες» του Ησύχιου: σιόρ, Φέτορ (κωδ. γέτορ), βίώρ/αττ. θεός, ἔτος, ἴσως < Φίσως. Στην τσακῶνικη το -ρ επιβιώνει ως «συνδετικό» σύμφωνο: [tu'rali] (κοινό νεοελληνικό τους ἄλλους).
- Πριν από κλειστά σύμφωνα το [s] γράφεται, ακόμη και στις οψιμότερες επιγραφές. Ωστόσο, κάποιες «γλώσσες» και το πλαστό ψήφισμα κατά του Τιμοθέου στον Βοήθιο παρέχουν ενδείξεις δάσυνσής του στην ύστερη λακωνική. Αυτό επιβεβαιώνεται και από την τσακῶνικη: ἐτᾶν (< ἐς τάν, τσακ. [tʰan]), Ησύχ. ἄττασι (< ἄνσταθι/αττ. ἀνάστηθι), αἰκχούνα/αττ. αἰσχύνῃ, ἄκκόρ/αττ. ἄσκός: πρβ. τσακ. [a'kʰo]).
- Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το [tʰ] (θ) γίνεται /s/ (πιθανώς μέσω του [tʰs]) από τα τέλη του 4ου αιώνα και εξής: ἀνέσηκε, σιοφόρος/αττ. ἀνέθηκε, θεοφόρος.
- ΔΔ = αττ. Ζ: Αριστοφάνης γυμνάδομαι, μυσιδδην/αττ. γυμνάζομαι, μυθίζειν. Το [dd] εξελίχθηκε στην τσακωνική σε [nd]: πρβ. λακ. *σερίδδω/αττ. θερίζω > τσακ. [se'rindu]. Είναι ενδιαφέρον ότι κανένα από αυτά τα χαρακτηριστικά δεν εμφανίζεται στην ηρακλεωτική (Uguzzoni & Ghinatti 1968).

Η κρητική δεν ήταν λιγότερο ιδιόρρυθμη (Hajnal 1987 & 1988· Bile 1988· Brixhe & Bile 1991):

- Το h- χάθηκε νωρίς.
- Η εξέλιξη των *ts, *tʰj, *kʰj αρχικά δηλώνεται με Ζ (7ος-6ος αιώνας π.Χ.): ἀνδάζασθαι, ὄζοι/ομηρ. ἀναδάσασθαι, αττ. ὄσοι. Σε κάποιες περιπτώσεις συναντάται η γραφή Σ(Σ) (ὄσοι). Αργότερα (5ος-4ος αιώνας π.Χ.) το Ζ αντικαθίσταται με Τ(Τ): ὄττα, ἰάττας, θαλάτται/αττ. ὄσα, οὔσης, θαλάττη. Η ύστερη κρητική (3ος αιώνας π.Χ.) έχει ΘΘ: ὀθθάκιν, θαλάθθας, πορτιάθθαν/αττ. ὀσάκις, θαλάττης, προσοῦσαν.

- Τα αντίστοιχα ηχηρά συμπλέγματα *dj, *gj, *gʷj και το «ανώμαλο» *j- συμπεριφέρονται παρόμοια: στις πρώιμες επιγραφές (7ος–6ος αιώνας π.Χ.) υπάρχει Ζ: Ζένι, δ[ι]κάξ[ν]/ομηρ. Ζηνί, αττ. δικάζειν. Αργότερα (5ος–4ος αιώνας π.Χ.) υπερισχύει η γραφή Δ(Δ): Δήνα, ένεκυράδδεν, σαλπίνδε[ν]/ομηρ. Ζήνα, αττ. ένεχυράζειν, σαλπίζειν. Τελικά το σύμπλεγμα /dd/ χάνει την ηχηρότητά του και γίνεται /tt/ ΤΤ (3ος αιώνας π.Χ.): Ττήνα, Τήνα, διακομιτόντων/ομηρ. Ζήνα, αττ. διακομίζόντων.
- Τα συμφωνικά συμπλέγματα εμφανίζουν συχνή αφομοίωση: νυττί, έττά, πράδεθαι, [πα]τρώδ δόντος/αττ. νυκτί, έπτά, πράττεσθαι, [πα]τρός δόντος.
- Το [I] στο τέλος συλλαβής γίνεται υπερωικό (πρβ. το «σκοτεινό» I της αγγλικής). Η γραφή Υ (που αποδίδει το [u]) είναι συχνή: άδευπιαί, πορτήυθον/αττ. άδελφαί, προσήλθον.

Μερικά μη δωρικά χαρακτηριστικά της κρητικής πρέπει να συνδεθούν με ένα προδωρικό (δηλαδή αρκαδοκυπριακό) υπόστρωμα (Duhoux 1988· Brixhe 1991β):

- Ονομαστική πληθυντικού οί, αί/δωρ. τοί, ταί.
- Ανύψωση του [e] στις προθέσεις ίν (<έν) και ίς (<ένς).
- Το δεικτικό όνυ/αττ. ούτος.
- πορτί (<*προτί) αντί του ποτί (πότ, ποί) των άλλων δωρικών διαλέκτων.
- Πιθανώς το α' πληθυντικό πρόσωπο ενεργητικής φωνής -μεν (μαρτυρείται επίσης και το δωρ. -μες· για λεπτομέρειες βλ. Bile 1988, 209–210).

ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

[1] Λοκρική. Νόμος αποικισμού. Οιάνθεια. Περίπου 500–450 π.Χ. IG X.1, 334· DGE 362· Buck, αρ. 57· Jeffery, 108, αρ. 3· Tod, αρ. 25· Meiggs & Lewis, αρ. 20· IG X.1², 718. Πλευρά Β, στ. 41 κ.ε.

Τὸνκαλειμένῳ: τὰν δίκαν: δόμεν τὸν ἀρχόν, : ἐν τριάροντ' ἀμάραις: δόμεν, : αἶκα τριάροντ' ἀμάραι: λείποντ|αι τὰς ἀρχᾶς· αἶκα μὲ διδοι: τοῖ ἐνκαλειμένῳ: τὰν δίκαν, : ἀτιμ|ον εἶμεν: καὶ χρέματα παματοφαγείσται, : τὸ μέρος μετὰ Φο | ⁴⁵ικιατάν: διομόσαι ἡόρρον: τὸν νόμιον. : ἐν ὑδρίαν: τὰν ψάφιξιν εἶμεν: καὶ τὸ θέθμιον: τοῖς Ἡυποκναμιδίους Λορροῖς: ταύ|τὰ τέλεον εἶμεν: Χαλειέοις: τοῖς σὺν Ἀντιφάται: Φοικεταῖς.

Ο άρχοντας να ορίσει να γίνει δίκη για τον κατήγορο, να την ορίσει μέσα σε τριάντα μέρες, αν απομένουν τριάντα μέρες του αξιώματός του. Αν δεν ορίσει τη δίκη για τον κατήγορο, να χάσει τα πολιτικά του δικαιώματα και να κατασχεθεί η περιουσία του, κτήματα και δούλοι. Να δώσει τον νόμιμο όρκο. Η ψηφοφορία να γίνει μέσα σε υδρία και η νομοθεσία των Υποκναμιδίων Λοκρών να ισχύει παρόμοια και γι' αυτούς που αποίκησαν το Χάλειον με αρχηγό τον Αντιφάτα.

[2] Ηλείακή. Ψήφισμα παραχώρησης πολιτικών δικαιωμάτων. Μάζι, κοντά στην Ολυμπία. Αρχές του 4ου αιώνα π.Χ. Τριάντη 1985· Siewert 1987· SEG XXXV, 389· Dubois 1988.

Ἔδοξε τοῖρ Τριφυλίοιρ· ὅσσοι ἐν τοῖ | πῖνακι ἐνηγράφενται, Μακιστί|οιρ ἤμεν· αἶ δὲ τῖρ συλαία τὰμ | πολιτείαν, αἶτε ἐκ τελέων⁵ ἀποστέλλοι δικαίωρ πολυτειομένοιρ καὶ κατ | τὸν (νόμον), ἀσεβήτω πὸτ τὰρ Α|θανᾶρ. Δαῖμάχῳ δαμῖω|ργῶ, Κατακόω, Ἀγησιδά¹⁰μω, Δίω μηνός, : Λυσιάδας, : Ἀγίας | Μενάλκης, : Ἀγεμονεύς, : Φίλιππος Συλεύς | Ἀπελλίς, : Ἐταίριχος, : Προνόα, : Φίλυκος, : Χάροψ, | Δαῖμένης, : Πυθίων.

Οι Τριφύλιοι αποφάσισαν όσοι είναι γραμμένοι στην πινακίδα, να είναι Μακίστιοι πολίτες. Αν κάποιος τους στερήσει το δικαίωμα του πολίτη ή αν τους εμποδίσει από τα δημόσια αξιώματα, εφόσον πολυτεύονται δίκαια και σύμφωνα με τον νόμο, να θεωρηθεί ασεβής προς την Αθηνά. (Αποφασίστηκε) επί

Δαῖμάχου δημιουργού (= επώνυμου άρχοντος) και Αγησιδάμου κατακόου (= επίσημου μάρτυρα), τον μήνα Δίο. [Ακολουθούν τα ονόματα των νέων πολιτών] Λυσιάδας, Αγίας Μενάλκης, Αγεμονεύς, Φίλιππος, Συλεύς, Απελλίς, Εταίριχος, Προνόα, Φίλυκος, Χάροψ, Δαιμένης, Πυθίων.

[3] Ηρακλεωτική. Οι πινακίδες της Ηράκλειας. Τέλος του 4ου αιώνα π.Χ. Buck, αρ. 79· IG 14.645· DGE 62· Uguzzoni & Ghinatti 1968.

Πινακίδα I, στ. 53–57

Ἐστάσαμες δὲ καὶ ὅρως ἐπὶ μὲν τὰς | πλευριάδος ἄνω, ἡένα μὲν ἐπὶ τῷ ἀντόμῳ τῷ παρ Πανδοσίαν⁵⁵ τῷ παρ τὰ Ηηρώϊδεια τῷ ὀρίζοντος τάν τε ἡιάραν γὰν καὶ τάν Φιδίαν | ἀνχωρίζαντες ἀπὸ τὰν ἀποροᾶν ἐς τὰν Φιδίαν γὰν, ἥως μὴ καταλυ|μακωθῇς ἀδηλωθείῃ καθὼς τοῖ ἔμπροσθα ὅροι.

Στήσαμε και ορόσημα στην επάνω πλευρά, ένα στον φράχτη που βρίσκεται ανάμεσα στην Πανδοσία και στα κτήματα του Ηρώδη και χωρίζει την ιερή γη από την ιδιωτική, μετακινώντας το πέρα από την πηγή, μέσα στην ιδιωτική γη, ώστε να μη σκεπαστεί από τη λάσπη και εξαφανιστεί όπως τα προηγούμενα ορόσημα.

Πινακίδα I, στ. 112 κ.ε.

Ἔργαζόν | ται δὲ κατ τάδε· ἡο (μὲν) τὸν πρᾶτον χώρον μισθωσάμενος [...] | ἀμπέλων μὲν φυτευσεῖ μὴ μείον ἢ δέκα¹¹⁵ σχοίνως, ἐλαϊᾶν δὲ φυτὰ ἐμβαλεῖ ἐς τὰν σχοῖνον ἡεκάσταν μὴ μείον ἢ τέτορα ἐς τὰν : δυνατὰν γὰν ἐλαίας ἔχεν· αἶ δὲ κα μὴ φάντι τοῖ μεμισθωμένοι δυνατὰν ἤμεν ἐλαίας ἔ|χεν, τοῖ πολιανόμοι τοῖ αἰ τῶν Φετέων ἔντες καὶ αἶ τινὰς καὶ ἄλλως τοῖ πολιανόμοι ποθε|λωνται ἀπὸ τῷ δάμῳ, ὁμόσαντες δοκιμαζόντι καὶ ἀναγγελίοντι ἐν ἀλλία θασάμενοι τὰν γὰν | πὸτ τὰν τῶν ἐπιχωρίων.

(Οι μισθωτές των χωραφιών) θα τα καλλιεργήσουν ως εξής: αυτός που μίσθωσε το πρώτο χωράφι [...] θα φυτέψει τουλάχιστον δέκα σχοίνους (= μονάδα εδαφικής έκτασης) αμπέλι και θα φυτέψει τουλάχιστον τέσσερα ελαιόδεντρα σε κάθε σχοίνο γης που είναι κατάλληλη για ελιές. Αν κάποιος μισθωτής ισχυριστούν ότι το χωράφι τους δεν είναι κατάλληλο για ελαιόδεντρα, τότε οι πολιανόμοι (=αξιωματούχοι που επιβλέπουν τη δημόσια περιουσία) της κάθε χρονιάς και όποιοι άλλοι πολίτες θέλουν οι πολιανόμοι, αφού πάρουν όρκο, θα εξετάσουν (το θέμα) και θα δώσουν αναφορά στη δημόσια συνέλευση, αφού δουν το χωράφι σε σχέση με τα διπλανά.

[4] Αργολική. Επιγραφές πάνω σε ένα χάλκινο αρύβαλλο και ένα χρυσό δαχτυλίδι. Περίπου 600–550 π.Χ. a. DGE 77· Jeffery, 168, αρ. 3· CEG 363. β. Tracy 1986, 1987· Masson 1988· CEG 813. Jeffery, 444A· SEG XXXVI, 341· Kritzas 2000.

a. Χαλροδάμανς με άνέθεκε θιοῖν περικαλλές ἄγαλμα

Με αφιέρωσε ο Χαλκοδάμανς, πανέμορφο δώρο στους δίδυμους θεούς (τους Διόσκουρους.)

β. Ηα· Φρικνίδας άνέθεκε : θιοῖ λευρολένῳ Ηέρα...

Χα· Η Βρικνίδα (το) αφιέρωσε στη λευκόχερη θεά Ήρα.

Ηα· Φρικνίδας (γυναικείο όνομα) μ' άνέθεκε Kritzas· Φρικνίδας Masson (το Ηα πρέπει να είναι δημοτική συντομογραφία)

[5] Κρητική. Βουστροφηδόν επιγραφή πάνω σε χάλκινη μίτρα. Αρκάδες; Περίπου 500 (:) π.Χ. Jeffery & Morpurgo Davies 1970· SEG XXVII, 631· Jeffery, 468, αρ. 14b· Bile 1988, αρ. 28. Πλευρά Α, στ. 1–10.

Θιοῖ. Ἐφαδε Δαταλεῦσι καὶ ἐσπένσαμες πόλις | Σπενσιθίῳ ἀπὸ πυλᾶν πέντε ἀπ' ἐκάστας θροπά|ν τε καὶ ἀτελειαν πάντων αὐτῶι τε καὶ γενιᾶι ὥ|ς κα πόλι τὰ δαμόσια τά τε θιήια καὶ τάνθρώπινα⁵ ποινικάζεν τε

καὶ μναμονεύῃν· ποινικάζεν δὲ ὃ [π]όλι καὶ μναμονεῦῃν τὰ δαμόσια μήτε τὰ θιή|α μήτε τὰ ἀνθρώπινα
μηδὲν ἄλ(λ)ον αἰ μὴ Σπενσίθ[ι]ο]ν αὐτόν τε καὶ γενιὰν τῶν, αἰ μὴ ἐπαίροι τ|ε καὶ κέλοιτο ἢ αὐτὸς Σπεν-
σίθιος ἢ γενιὰ¹⁰ [τ]ὸν ὅς(σ)οι δρομῆς εἶεν τῶν [υἱ]ῶν οἱ πλῆεις.

Θεοί. Οι Δαταλείς αποφάσισαν και η πόλη εγγυήθηκε στον Σπενσίθιο, πέντε (εκπρόσωποι) από κάθε φυλή, τροφή και ατέλεια όλων (των φόρων) για τον ίδιο και τους απογόνους του, ώστε να είναι γραφέας και αρχειοθέτης της πόλης για όλες τις δημόσιες υποθέσεις της, θείες και ανθρώπινες. Κανένας άλλος να μην είναι γραφέας και αρχειοθέτης των δημόσιων υποθέσεων της πόλης εκτός από τον Σπενσίθιο και τους απογόνους του, παρά μόνο αν το προτείνει και το επιζητήσει ο ίδιος ο Σπενσίθιος ή οι απόγονοί του, οι περισσότεροι από τους ενήλικες γιους του.

[6] Ροδιακή. Ψήφισμα της Καμίρου. Κάμιρος. Περίπου 4ος–3ος αιώνας. Buck, αρ. 102· IG XII.1, 694· SGDI 4118· DGE 281· στ. 1–8.

Ἔδοξε Καμιρεῦσι τὰς κτοίνας τὰς Καμιρέων τὰς | ἐν ταῖ νάσῳ καὶ τὰς ἐν ταῖ ἀπείρῳ ἀναγράψαι πάσας
καὶ ἐχθέμειν ἐς τὸ ἱερὸν τὰς Ἀθαναίας ἐ στάλαι | λιθίνοι χωρίς Χαλκῆς· ἐξήμειν δὲ καὶ Χαλκήταις⁵ ἀνα-
γραφήμειν, αἱ κα χρήζονται. ἔλῃσθαι δὲ ἄνδρας | τρεῖς αὐτίκα μάλα, οἵτινες ἐπιμεληθησύντι ταύ|τας τὰς
πράξις ὡς τάχιστα καὶ ἀποδωσέυνται | τῷ χρήζοντι ἐλαχίστου παρασχέιν τὰν στάλαν.

Οι Καμρεῖς αποφάσισαν να καταγράψουν σε λίθινη στήλη όλες τις κτήσεις τους στο νησί (της Ρόδου) και την (απέναντι) στεριά, εκτός από τη (νήσο) Χάλκη, και να εκθέσουν (τη στήλη) στο ιερό της Αθηνάς. Επιτρέπεται να καταγραφούν και οι Χαλκήτες, αν θέλουν: να εκλέξουν αμέσως τρεις άνδρες, οι οποίοι θα φροντίσουν την υπόθεση ταχύτατα και θα αναθέσουν τη στήλη σε όποιον ζητά τη μικρότερη αμοιβή.

Julián MÉNDEZ DOSUNA

Μετάφραση Ι. Βλαχόπουλος

Γ.8 Αιολικές διάλεκτοι

Η ομάδα της αιολικής αποτελείται από τρία μέλη: τη λεσβιακή, διάλεκτο που μιλιόταν στο νησί της Λέσβου και σε μια στενή λωρίδα κατά μήκος της βορειοδυτικής ακτής της Μικράς Ασίας (Αιολίς, Τρωάς), τη θεσσαλική και τη βοιωτική.

Για τους αρχαίους ο όρος *αιολική* ήταν σχεδόν συνώνυμος με τη λεσβιακή, και πιο συγκεκριμένα με τη λογοτεχνική αιολική της Σαπφώς και του Αλκαίου. Όμως η άποψη αυτή πρέπει να απορριφθεί. Η λεσβιακή ήταν έντονα διαποτισμένη από ιωνικά στοιχεία (βλ. παρακάτω) και, επιπλέον, οι ποιητές είχαν επηρεαστεί σημαντικά από τον Όμηρο (βλ. και Γ.9). Η βοιωτική πάλι είχε επηρεαστεί από τις γειτονικές της δυτικές διαλέκτους. Πατρίδα τόσο των Λεσβίων όσο και των Βοιωτών πρέπει να ήταν η Θεσσαλία και η θεσσαλική διάλεκτος φαίνεται να είχε παραμείνει η πιο γνήσια αιολική.

Σε σύγκριση με τις άλλες διαλεκτικές ομάδες, είναι αξιοσημείωτη η εσωτερική διαφοροποίηση της αιολικής. Δεν υπάρχει σχεδόν καμία αμφιβολία ότι οι αιολικές διάλεκτοι ανέπτυξαν τα περισσότερα διαλεκτικά χαρακτηριστικά τους σχετικά όψιμα, αρκετά μετά από την αναχώρηση των Λεσβίων και των Βοιωτών για τις ιστορικές πατρίδες τους κατά την υπομυκηναϊκή περίοδο ή στις αρχές των Σκοτεινών Χρόνων (βλ. και Β.16, Γ.1). Ωστόσο, ίσως είναι υπερβολική η άποψη του García Ramón (1975) ότι όλα τα αιολικά χαρακτηριστικά είναι μεταμυκηναϊκά, δηλαδή ότι η αιολική διαχωρίστηκε από την υπόλοιπη ελληνική μετά τη μυκηναϊκή περίοδο. Οι αιολικές διάλεκτοι έχουν κοινούς μια σειρά από αποκλειστικούς νεωτερισμούς, που μπορούν με βεβαιότητα να αναχθούν σε μια πρωτοαιολική, σύγχρονη με τις μυκηναϊκές πινακίδες.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η λεσβιακή ήταν η μόνη ομιλούμενη αιολική που απέκτησε πραγματικό λογοτεχνικό γόητρο (βλ. και Ζ.1.1, Ζ.1.2). Σε μια εποχή τόσο όψιμη όσο το 130 μ.Χ., η Julia Balbilla, μια ρωμαία κυρία της αυλής του αυτοκράτορα Αδριανού, έγραψε τέσσερα επιγράμματα σε λεσβιακή και έβαλε να τα χαράξουν στο αριστερό πόδι και τον αστράγαλο του Κολοσσού του Μέμνονα στην Αίγυπτο. Η διάλεκτός της είναι αποδεδειγμένα τεχνητή, αλλά μαρτυρεί τη δημοτικότητα της λεσβιακής μελικής ποίησης σε όλη τη διάρκεια της αρχαιότητας. Είναι ενδιαφέρον ότι μερικές από τις πιο χαρακτηριστικές γραφές, που συναντώνται στα κείμενα της Σαπφώς και του Αλκαίου, όπως τα αποκατέστησαν οι μελετητές της ελληνιστικής εποχής (ζά αντί διά, ΣΔ αντί Ζ, ίσως περρ' αὐτῶν/αττ. περί αὐτῶν), πέρασαν στο επιγραφικό ιδίωμα της ρωμαϊκής περιόδου (1ος–2ος αιώνας μ.Χ.). Αλλά, αν έχει δίκιο ο Cassio (1986), η διάλεκτος αυτής της περιόδου δεν είναι τόσο τεχνητή όσο θεωρείται γενικά.

Η βοιωτική —με πρόσμειξη παραδοσιακών επικών και λυρικών στοιχείων— καλλιιεργήθηκε από την ταναγραία Κόριννα, συγγραφέα αφηγηματικών ποιημάτων με μυθολογικά θέματα (Φεροῖα· βλ. και Ζ.1.2). Η χρονολόγησή της παραμένει ακόμη προβληματική για την έρευνα. Μερικές μεταγενέστερες πηγές την τοποθετούν στον 5ο αιώνα π.Χ., αλλά η ορθογραφία των αποσπασμάτων που σώθηκαν σε αιγυπτιακούς παπύρους μοιάζει με εκείνη των επιγραφών του δεύτερου μισού του 3ου αιώνα π.Χ.

Για τους Αθηναίους οι Βοιωτοί ήταν η προσωποποίηση της χοντράδας και, όπως είναι ευνόητο, η διάλεκτός τους ήταν σταθερά αντικείμενο διακωμώδησης από τους αττικούς κωμωδιογράφους. Μαρτυρίες μάς δίνουν μερικά αποσπάσματα από τον Εύβουλο και τον

Στράττι, προπάντων όμως ο λόγος του θηβαίου εμπόρου στους Αχαρνής του Αριστοφάνη (860–954 Verbaarschot 1988· Colvin 1995, 1999).

Κατά την αρχαϊκή περίοδο στη Θεσσαλία και τη Βοιωτία χρησιμοποιούνταν αλφάβητα του «ερυθρού» τύπου (Φ = [ph], Ψ = [k^h], Χ = [ks]). Η γραφή που χρησιμοποιούσαν στη Λέσβο και την Αιολίδα ήταν «κυανή» (Φ = [p^h], Χ = [k^h], Ψ = [ps]· βλ. και Β.17).

Τα κοινά χαρακτηριστικά (εν μέρει αποκλειστικά) των τριών διαλέκτων δεν είναι πολλά (βλ. García Ramón 1975, 1987· Blümel 1982· Brixhe et al. 1985, 284–303, για μια εκτενή επισκόπηση της σύγχρονης βιβλιογραφίας σχετικά με τις αιολικές διαλέκτους):

- Τα χειλοϋπερωικά εξελίχθηκαν σε χειλικά πριν από μπροστινά φωνήεντα: πρβ. θεσσ. *ἀππεισάτου*, βοιωτ. *ποταποπισάτου*/αττ. (*προσ*)*αποτεισάτω*· βοιωτ. *Πειλεμάχω*/αττ. *Τηλεμάχου*· θεσσ. *πέμπε*/αττ. *πέντε*· θεσσ., βοιωτ. *πέτταρα*, λεσβ. *πέσυρα* (Balbilla, 2ος αιώνας μ.Χ.) ή *πέσυρα* (Ησύχιος, 5ος αιώνας μ.Χ.)· θεσσ. *πέτροτος*, βοιωτ. *πέτρατος*/αττ. *τέτατος*. Μερικά παραδείγματα (δάνειες λέξεις) με μη αναμενόμενο τ προκαλούν έκπληξη: το συνδετικό *τε* είναι γενικό, η αόριστη αντωνυμία είναι *τις* στη λεσβιακή, τη βοιωτική και τη θεσσαλική της Θεσσαλιώτιδος και της Ιστιαιώτιδος (η θεσσαλική της Πελασιώτιδος έχει *κις*, που είναι επίσης ανώμαλο: από το ου *k^wis* > οὐ *κις*). Η λεσβιακή έχει *ἀπότεισαι* (Κύμη, 3ος αιώνας π.Χ., δάνεια λέξη από την κοινή). Η βοιωτική έχει *πέντε*.
- Τα συλλαβικά ένηχα (ιδίως το **[ɪ]*) έχουν την τάση να αναπτύσσουν ένα φωνήεν ο: λεσβ. *στρόταγος* (επιγρ.), *δέκοτος* (Balbilla), *μόλθακος* (Αλκαίος), *ἀμβρότην*/αττ. *στρατηγός*, *δέκατος*, *μαλακός*, *ἀμαρτεῖν*· θεσσ. *βρόχους*, *πέτροτον*, *ἐνοτον*, *δέκοτον*/αττ. *βραχύς*, *τέτατον*, *ἐνατον*, *δέκατον*· βοιωτ. *στροτός*, *βροχύς*/αττ. *στρατός*, *βραχύς*.
- Περιστασιακά */i/* > */e/* μετά από */r/*: λεσβ. *Δαμοκρέτω*, *τέρτος* (γραμματικοί, αντί **τρέτος*)/αττ. *Δημοκρίτου*, *τρίτος*· θεσσ. *κρεννέμεν*, *τρέττον*, *ἀπελευθερεσθές*/αττ. *κρίνειν*, *τρίτον*, *ἀπελευθερισθείς*· βοιωτ. *Διοκρένεις*/αττ. *Διοκρίνης*.
- Αθέματη δοτική πληθυντικού σε *-εσσι*: λεσβ. *[χρη]μάτεσσι*, *[βασ]ιλίεσσι*, *πολίεσσι*, *πάντεσσι*/αττ. *χρήμασι*, *βασιλεῦσι*, *πόλεσι*, *πάσι*· θεσσ. *κατοικέντεσσι*, *χρειμάτεσσι* (επίσης *χρέμασιν*, Θεσσαλιώτις, 5ος αιώνας π.Χ.)/αττ. *κατοικοῦσι*, *χρήμασι*· βοιωτ. *ἀνδρεσσι*, *παριόντεσσι*/αττ. *ἀνδράσι*, *παροῦσι*.
- Μετοχή ενεργητικού παρακειμένου σε *-ων*, *-οντος* (θηλ. θεσσ. *-ονσα*, λεσβ. *-οισα*, βοιωτ. *-ωσα*): λεσβ. *γεγόνοντα*, *κατεστακόντων*, *ἐστάκοισαν*/αττ. *γεγονότα*, *καθεστηκότων*, *ἐστηκυῖαν*· θεσσ. *ἐπεστάκοντα*, *ἐνοικοδομεικόντεσσι*/αττ. *ἐφεστηκότα*, *ἐνοικοδομηκόσι*· βοιωτ. *FeFυκονομειόντων*, *ἀπειλθείοντες*/αττ. *ῥκονομηκότων*, *ἀπεληλυθότες*. Όλες οι άλλες διάλεκτοι έχουν *-ώς*, *-ότος*. Και οι δύο τύποι είναι δευτερογενείς. Η αρχική παραγωγική κατάληξη **-wōs*, **-wohos* επιζεί ακόμη στη μυκηναϊκή (βλ. και Γ.2). Πρβ. επίσης το αττικό θηλυκό *-υῖα* (< **-usih₂*).
- Ένας αξιοπρόσεκτος αρχαϊσμός είναι η χρήση του πατρωνυμικού επιθέτου (που μαρτυρείται επίσης στη μυκηναϊκή και στον Όμηρο· βλ. Γ.2): λεσβ. *Μέλανχρος Πιθώνειος*/αττ. *Μέλανχρος τοῦ Πίθωνος*· θεσσ. *Ἀρχιππος Καλλιφούντειος*, *Ἐνπεδόκλεια Φιλοδαμεία*/αττ. *Ἀρχιππος Καλλιφώντος*, *Ἐμπεδόκλεια Φιλοδήμου*· βοιωτ. *Ἀντιγένεις Νικίης*, *Νίκων Σωστρότιος*/αττ. *Ἀντιγένης Νικίου*, *Νίκων Σωστράτου*. Στη θεσσαλική και τη βοιωτική η χρήση του επιθέτου υποχώρησε προς όφελος της σύνταξης με γενική του πατρικού ονόματος κατά τη διάρκεια του 3ου αιώνα π.Χ. Στη λεσβιακή οι δύο συντάξεις συνυπάρχουν ήδη στις παλιότερες επιγραφές.
- Πιθανώς (αν και οι μαρτυρίες είναι συγκριτικά ὕστερες) α' πληθυντικό ενεργητικής φωνής

νής *-μεν*: λεσβ. *χαλάσσομεν* (Αλκαίος), *ἐπάσχομεν*, *πεπ[όνθ]αμεν* (Σαπφώ)· θεσσ. *ἐπινοείσομεν* (3ος αιώνας π.Χ.), *ἐκρίνναμεν* (2ος αιώνας π.Χ.)/αττ. *ἐπινοήσωμεν*, *ἐκρίναμεν*· βοιωτ. *ἀπέδομεν*, *[ἀ]πεστείλαμεν* (3ος αιώνας π.Χ.).

ἰα = μία.

Η θεσσαλική και η λεσβιακή έχουν κοινά μερικά χαρακτηριστικά, που δεν τα έχει η βοιωτική.

- Διπλασιασμός αντί για έκταση του φωνήεντος στα συμπλέγματα **-Ls-*, **-Ns-*, **-sL-*, **-sN-*, **-ln-*, **-rj-*, **-Nj-*: λεσβ., θεσσ. *στάλλα*, *ἔκριννα*, *ἔμειννα*/αττ. *στήλη*, *ἔκριννα*, *ἔμειννα*· λεσβ. *σελάννα*/αττ. *σελήνη*· λεσβ. *ἔμμι*, *ἄμμε*, *μῆννος*, θεσσ. *ἐμμί*, *ἄμμέ*, *μεινός*/αττ. *εἰμί*, *ἡμᾶς*, *μηνός*· λεσβ. *φθέρρω*/αττ. *φθείρω*· θεσσ. *κρεννέμεν*, *ἐκρίνναμεν*/αττ. *κρίνειν*, *ἐκρίναμεν*. Πρβ. επίσης λεσβ. *ναῦος* (< **ναῦφος*, λακ. *ναFῶν*/αττ. *νεῶν*).
- Αθέματοι τύποι στον ενεστώτα των συνηρημένων ρημάτων: λεσβ. *κάλημι* (Σαπφώ), *εὐεργετέντεσσι*, *ὁμολογέμενα*/ιων. *καλέω*, *εὐεργετέουσι*, *ὁμολογεόμενα*· θεσσ. (Πελασιώτις, Ιστιαιώτις) *εὐεργετές*, *στραταγέντος*, *κοινανεινόντων*/ιων. *εὐεργετών*, *στραταγέοντος*, *κοινωνεόντων*. Το μακρό */e:/* στο *κοινανεινόντων* είναι δύσκολο να εξηγηθεί (βλ. Morpurgo Davies 1978 για μια απόπειρα λύσης).
- *ὄν*- αντί *άν*-/αττ. *ἀνα*-: λεσβ. *ὄνεθέκε*, θεσσ. *ὄνεθείκαεν*/αττ. *ἀνέθηκε*, *ἀνέθεσαν*. Η εκδοχή *άν*- μαρτυρείται επίσης και στις δύο διαλέκτους.
- *ἀπύ* αντί *ἀπό*.
- Το τροπικό μόριο είναι *κε* (στη λογοτεχνική λεσβιακή συναντάται το *κεν*, στη θεσσαλική της Ιστιαιώτιδος το *κα*).

Είναι πολύ πιθανό ότι τα περισσότερα από αυτά τα χαρακτηριστικά υπήρχαν στην πρωτοαιολική. Η βοιωτική και σε μερικές περιπτώσεις η δυτική θεσσαλική τα έχασαν προς όφελος των δωρικών αναλόγων τους.

Κοινά χαρακτηριστικά λεσβιακής και βοιωτικής είναι:

- Μη ετυμολογικό [ss] *-σσ-* στον μέλλοντα και τον αόριστο των ρηματικών θεμάτων που λήγουν σε βραχύ φωνήεν: λεσβ. *ὀμόσσαντας*, *καλεσσάτωσαν* (με την κατάληξη *-τωσαν* δανεισμένη από την κοινή), βοιωτ. *συνκαλέσσαντες*. Το διπλό [ss] *-σσ-* είναι αναμενόμενο μόνο σε ρηματικά θέματα που λήγουν σε *-s-* ή σε κλειστό οδοντικό: πρβ. λεσβ. *συντελέσσαντα*, *χαρίσσονται*· βοιωτ. *ἐπιτελέσσαντι*.
- *πεδά* αντί *μετά*.

Η θεσσαλική και η βοιωτική έχουν κοινά τα παρακάτω σημεία:

- Διατήρηση του *-τι*: θεσσ. *ἴκατι*· βοιωτ. (*F*)*ίκατι*/λεσβ. *εἴκοσι*.
- Επέκταση της αθέματης απαρμφατικής κατάληξης *-μεν* σε θεματικά ρήματα στη βοιωτική και θεσσαλική (Πελασιώτις): θεσσ. (Πελασιγ.) *ὑπαρχέμεν*, *πρασσέμεν*/αττ. *ὑπάρχειν*, *πράττειν*· βοιωτ. *παρεχέμεν*, *ἀκοντιδόμεν*/αττ. *παρέχειν*, *ἀκοντίζειν*.
- Καταλήξεις γ' πληθυντικού *-νθαι* (βοιωτ. *-νθη*, στη Λάρισα *-νθαιν*), *-νθο*, *-νθω* και *-νθι* (για τη θεσσαλική μόνο στη Λάρισα) με *θ* δανεισμένο από τις καταλήξεις μέσης φωνής *-μεθα*, *-σθε*, *-σθων* (πρβ. García Ramón 1993, 129–130): θεσσ. *ὑπάρχονθι*/δωρ. *ὑπάρχοντι*· βοιωτ. *διδάξονθι*, *ἀποδεδῶνθι*/δωρ. *διδάξοντι*, αττ. *ἀποδεδῶκασι*· θεσσ. *ἐπαγγέλονθαι*, *βέλλουνθαι*/αττ. *ἐπαγγείλονται*, *βούλωνται*· βοιωτ. *βέλωνθαι*, *ἐστροτεύαθαι*/αττ. *βούλω-*

νται, ἐστράτευνται· θεσσ. ἐγένονθο/αττ. ἐγένοντο· βοιωτ. ἀπεγράψανθο, ἐποίησανθο/αττ. ἀπεγράψαντο, ἐποίησαντο· ἔνθω, δαμιώνθω/αττ. ἔστων, ζημιούντων. Αἰξίζει να επισημανθούν τα βοιωτικά ἀντίθεντι, πάθωντι/αττ. ἀνατιθέασι, πάθωσι (το -ντι ίσως οφείλεται σε προφυλακτική ανομοίωση, που προκαλείται από το θ στη ρίζα του ρήματος;).

- γίνυμαι (κατά τα ρήματα σε -νυμαι) αντί γίγνομαι: θεσσ. γινύειται, γινυμέναν/αττ. γίγνηται, γιγνομένην· βοιωτ. γίνυτη, γίνουσθη/αττ. γίγνεται, γίγνεσθαι.
- ἐν + αιτ.: θεσσ. ἐν στάλλας, βοιωτ. ἐν στάλαν/αττ. εἰς στήλην.

Άλλα χαρακτηριστικά της λεσβιακής είναι (για λεπτομέρειες βλ. Hodot 1990):

- Υποχωρητικός τονισμός: πόταμος, βασίλευς, λεῦκος, Ἀχίλλης, Ζεὺς κτλ./αττ. ποταμός, λευκός, Ἀχιλλέως, Ζεύς.
- Το δευτερογενές [ns] -νσ- και το τελικό [ns] -νς εξελίσσονται σε -ισ-, -ις: ταῖς ἱρείαις, τοῖς στρατάγοις, γράφωσι, δείχθεις (EI = [eῖ])/αττ. τὰς ἱερείᾱς, τοὺς στρατηγούς, γράφωσι, δειχθείς (EI = [e:]). Πρβ. επίσης εἵκοιστος (πιθανώς από το *-κονστος).
- Δευτερογενή μακρά μεσαία φωνήεντα (αποτέλεσμα συναιρέσεων) συγχωνεύονται με τα πρωτογενή *ē, *ō: δέιγην, κήνω, δάμω/αττ. ἀνοίγειν, ἐκείνου, δήμου.
- Απώλεια του [i] <i> των πρωτογενών μακρών διφθόγγων σε τελική θέση λέξης (5ος-4ος αιώνας π.Χ.): τῷ Νικιαίδι, ἐνδεύη/αττ. τῷ Νικιαίῳ, ἐνδέη. Αργότερα (3ος αιώνας π.Χ.) το [i] <i> αγνοείται και σε δευτερογενείς μακρές διφθόγγους: θέλωσι, τύχωσι (δύσκολο να είναι δάνεια από την κοινή).
- Σ(ύμφωνο) + rj (δευτερογενές yod) > Σ(ύμφωνο) + er. Τα περισσότερα παραδείγματα βρίσκονται στους λέσβιους ποιητές: Περράμω (Αлк.) /αττ. Πριάμω· περρέχοισα/αττ. περιέχουσα. Υπάρχουν και δύο περιπτώσεις σε επιγραφές: Ἀγερανίω μῆννος (= Ἀγριανίου μινός) (Ερεσσός, τέλη 4ου αιώνα π.Χ.) και περρ' αὐτῶν/αττ. περὶ αὐτῶν (Κύμη, 1ος αιώνας π.Χ.).
- Η γραφή ΣΔ για το Ζ μέσα σε λέξη, που είναι συνηθισμένη στους ποιητές, συναντάται σε μια όψιμη επιγραφή (Κύμη, 1ος αιώνας μ.Χ.): προσοννυμάσδεσθαι/αττ. προσονομάζεσθαι μαζί με τα δογματίζοντος, ἀρμόζοισαν/αττ. ἀρμόττουσαν. Εκτός από αυτή την περίπτωση, η γραφή Ζ (παλιότερα ΣΖ) είναι σχεδόν γενική στις επιγραφές. Η μόνη εξαίρεση είναι ένας τύπος δικάτδεσθαι (πολύ πιθανόν από το δικάτζεσθαι)/αττ. δικάζεσθαι σε μια επιγραφή του 3ου αιώνα π.Χ. από μια αταύτιστη θέση της Αιολίδας.
- Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο τύπος ζά αντί του διά, που είναι συνηθισμένος στους ποιητές, δεν εμφανίζεται στις επιγραφές πριν τον 3ο αιώνα μ.Χ. στη Μυτιλήνη: ζά τῶν παίδων.
- Το απαρέμφατο των αθέματων μονοσύλλαβων ρηματικών θεμάτων (και στα σύνθετα ρήματα επίσης) λήγει σε -μεναι: ἔμμεναι, παρέμμεναι, δόμεναι, θέμεναι/αττ. εἶναι, δοῦναι, θεῖναι. Το απαρέμφατο ενεστώτα των συνηρημένων ρημάτων, τα οποία στις άλλες περιπτώσεις ακολουθούν την αθέματη κλίση, έχει θεματική κατάληξη: παρκάλην, ἐπαίνην, στεφάνων, ἔαν/αττ. παρακαλεῖν, ἐπαινείν, στεφανοῦν, ἔαν. Ο τύπος αυτός επεκτάθηκε αναλογικά και σε πολυσύλλαβα αθέματα θέματα: απαρέμφατο ενεστώτα ἐκτίθην, δίδων, ὀμνῶν, κέρνᾱν (:)/αττ. ἐκτιθέναι, διδόναι, ὀμνύναι, κεραννύναι· απαρέμφατο αορίστου αμετάβατων ρημάτων πρόσταν, ἐπιμελήθην/αττ. προστήναι, ἐπιμελήθηναι· απαρέμφατο παρακειμένου τε[θ]νάκην/αττ. τεθνάναι.
- Προστακτικές σε -ντον, -σθον (κατ' αναλογία με τον δευτερογενή τύπο γ' προσώπου ενικού -ντο;): φέροντον, ἐπιμέλεσθον/αττ. φερόντων, ἐπιμελέσθων.
- Χρονικά επιρρήματα σε -τα: ὅτα, πότα/αττ. ὅτε, πότε.

Η λεσβιακή αναπτύχθηκε σε στενή επαφή με την ιωνική (βλ. Moralejo 1996). Αυτό συνάγεται από έναν αριθμό κοινών ισογλώσσων:

- Μετατροπή του -τι σε συριστικό: εἵκοσι, πρὸς, ὀκτωκόσιοι, γράφωσι/αττ. ὀκτακόσιοι, γράφωσι.
- Απουσία του h-: κατεστακόντων/αττ. καθεστηκότων.
- φωνηεντισμός του ἱρος/αττ. ἱερός, δωρ. ἱαρός: λεσβ. ἱρηας, ἱρα/αττ. ἱερέας, ἱερά.
- Ονομαστική πληθυντικού οἱ, αἱ (αλλά αυτοί οι τύποι δεν είναι τόσο ενδεικτικοί, γιατί συναντώνται και στη θεσσαλική της Πελασγιώτιδος): οἱ βασιλῆες/αττ. οἱ βασιλεῖς.
- Δοτική πληθυντικού σε -οισι, -αισι (τοῖς, ταῖς με «βραχείες» καταλήξεις είναι οι συνήθεις τύποι στο άρθρο): τοῖς θεοῖσι, τοῖς πολίταισι/αττ. τοῖς θεοῖς, τοῖς πολίταις.

Η θεσσαλική συνολικά χαρακτηρίζεται από τα παρακάτω φαινόμενα (βλ. επίσης García Ramón 1987):

- Διατήρηση του [ns] -νς-: ἀπελευθερεσθένσα, ἱεριτεύονσα/αττ. ἀπελευθερισθεῖσα, κοινή ἱερατεύουσα. Στο τελικό [ns] -νς το ἔρρινο χάθηκε χωρίς έκταση του φωνήεντος: ἀπελευθερεσθές, τὸς ταμίης/αττ. ἀπελευθερισθείς, τοὺς ταμίης.
- Τα μακρά μεσαία φωνήεντα (από τα πρωτοελληνικά *ē και *ō και από συναιρέσεις) ήταν «υψηλά»: τόσο, που μετά την εισαγωγή του ιωνικού αλφαβήτου συνήθως γράφονταν EI και OY: ὀνέθεικε, μεί, χούρα, τοῦν χρεισίμουν, τοῦν ἄλλουν/αττ. ἀνέθηκε, μή, χώρα, τῶν χρεισίων, τῶν ἄλλων.
- Τα ἄο και ἄω συχνά παραμένουν ασυναίρετα: Ὀρέσταιο, Πειθόλαο, πολιτάουν/ιων. Ὀρέστω, Πειθόλεω, πολιτέων. Όταν συναιρούνται (3ος αιώνας π.Χ. και μετά), προκύπτει [a:]: ἄ: τοῦν πολιτᾶν.
- Η αποκοπή των προθέσεων είναι πολύ πιο συνηθής από ό,τι στις άλλες διαλέκτους: ἄν (ὄν), πάρ, πέρ, κάτ, πόντ, ἄπ, ἔπ, ὕπ: ὀνγράψειν, ποδέξαστα, πέρ γενεᾶς, κάπ παντός, ἔτ τοῖ, ὕτ τᾶς πόλιος/αττ. ἀναγράψαι, προσδέξασθαι, περὶ γενεᾶς, κατὰ παντός, ἐπὶ τοῦ, ὑπὸ τῆς πόλεως.
- Τα φατνιακά διπλασιάζονται μέσω ενός δευτερογενούς yod: πόλλιος, ἐννιαυτόν, ἰδδιάν (επίσης ἰτδιάν), ἐκκλεισιᾶι, ἐξεικᾶττιοι/ιων. πόλιος, αττ. ἐνιαυτόν, ἰδιάν, ἐκκλησίᾳ, ἐξακόσιοι. Το ημίφωνο γ μπορούσε να απορροφηθεί από /t/ ή /s/: κύρρον, ἀργυρροῖ, γυμνασσαρχέσαντα, δαμοσσᾶν/αττ. κύριον, ἀργυρίου, γυμνασιαρχήσαντα, δημοσίαν. Πρβ. επίσης τρακάδι, δεξᾶς/αττ. τριακάδι, δεξιᾶς μετά από τα συμπλέγματα *tr, *ks.
- Το άτονο /i/ εξαφανίζεται σε τύπους όπως Λαρισαῖοι > Λασσαῖοι και στο ἄριστο- > ἄ(σ)στο-: Ἀστοκράτεις, ἄστερᾶς/αττ. ἄριστερᾶς.
- Αφομοίωση σε μερικά συμφωνικά συμπλέγματα: οἱ πτολίարχοι, ὀττού, τὸν ἔδδομον, τοῖ ὀδδόοι/αττ. οἱ πτολίարχοι, ὀχτώ, τὸν ἔβδομον, τοῦ ὀγδόου.
- Σε ορισμένες περιοχές (Φερραί, Λάρισα, Ματρόπολη κτλ.) τα εα, εο, εου γίνονται ια, ιο, ιου (4ος αιώνας π.Χ. και μετά): Κλιάνδρες, θιός, Κλιοδαμεία, γενιοῦν/αττ. Κλέανδρος, θεός, Κλεοδημεία, γενῶν. Λιγότερο συχνά εο > ευ (3ος αιώνας π.Χ.) στη Λάρισα, Αλμυρό, Φάλαννα κτλ.: Κλευμάχου/Κλεο-.
- Το στοιχείο [i] ι των μακρών διφθόγγων έπαψε να προφέρεται (5ος αιώνας π.Χ. και μετά): ἐν ταγᾶ κέν ἄταγίαι (πρβ. αττ. ἐν ταγείᾳ). Τα προκύπτοντα -ει (< -οι) στη Ματρόπολη (3ος αιώνας π.Χ.) και -οι στο Κιέριον (2ος αιώνας π.Χ.) οφείλονται πιθανώς στην επίδραση της βορειοδυτικής ελληνικής: Ματρόπολη, ἐν τεῖ λιμένι/αττ. ἐν τῷ λιμένι = ἐν τῇ ἀγορᾷ· Κιέριον, Μαάρκοι Λευκίου Περπένναι Ρουμαῖοι (δοτική ενικού).

- Από τα συμπλέγματα *dj, *gj προκύπτει /dd/ σε μια επιγραφή του 5ου αιώνα π.Χ. από το Τηθώνιον: *ἐξῆνακάδεν*/αττ. *ἐξαναγκάζειν*. Στις άλλες περιπτώσεις έχουμε Ζ ή ΖΔ: *Ζώπυρος, δικαζδέτου*/αττ. *δικαζέτω*.
- Παρόμοια ποικιλομορφία παρατηρείται και στις εξελίξεις των *t^(h)j, *k^(h)j και *t^w: *πρασόμεν, ἡέμισ[σ]ον*/αττ. *πράττειν, ἥμισυ*, αλλά *Πετθαλός*/αττ. *Θεσσαλός, πέτταρες*/αττ. *τέτταρες*.
- Ονομαστική πληθυντικού στην Πελασιώτιδα: *οἱ, αἱ: κοῖ συνδαυχνοφόροι* (= και οἱ συνδαυχνοφόροι). Δεν έχουμε σημαντικά στοιχεία για τις άλλες περιοχές.
- -ξ- στους μέλλοντες και αορίστους των ρημάτων σε -ζω (-δδω): *ἐργάζατο, ψαφισαμένης*/αττ. *εἰργάσατο, ψηφισαμένης*.
- μά (συγγενές του αττικού μέν) με τη σημασία του δέ.

Αν και το επιγραφικό υλικό για μερικές περιοχές είναι μάλλον φτωχό, υπάρχουν αδιάσειστες αποδείξεις ότι η θεσσαλική ήταν ανομοιογενής γεωγραφικά:

- Οι θεματικές γενικές στην Πελασιώτιδα (Λάρισα, Άτραξ, Κραννών, Σκοτούσσα) έχουν την κατάληξη -οιο (αργότερα -οι): *πολέμοιο, τοῖ [δὰ]μοιο, Φιλίππου τοῖ βασιλέως*/αττ. *πολέμου, τοῦ δήμου, Φιλίππου τοῦ βασιλέως*. Στη Θεσσαλιώτιδα (Κιέριον, Θετόνιον) και την Ιστιαιώτιδα (Ματρόπολις) εμφανίζεται -ον: *Θεσσαλιώτις, Φιλονικόδ, Βελφαῖδ*· Ιστιαιώτις, *Κλιάνδρου*.
- Η κατάληξη των θεματικών απαρεμφάτων είναι -έμεν στην Πελασιώτιδα, αλλά η Θεσσαλιώτις έχει τον συνήθη τύπο σε -έν (-εῖν): *ἐξῆνακάδδεν, ἐχῆιν*/αττ. *ἐξαναγκάζειν, ἔχειν*.
- Τα ρήματα σε -έω κλίνονται αθέματα στην Πελασιώτιδα και την Ιστιαιώτιδα, αλλά θεματικά στη Θεσσαλιώτιδα: *ἡυλῶρέοντος, [στραταγ]έοιντος*.
- Το δεικτικό ὄνε (= οὔτος) συναντάται στην Πελασιώτιδα (μερικοί τύποι δείχνουν διπλή κλίση): *τόνε, τοίνεος, τούννεουν* (πρβ. αττ. *τόδε, τοῦδε*, λεσβ. *τώνδεων*). Μία περίεργη παραλλαγή του οὔτος συναντάται στην Ιστιαιώτιδα: *ἐς τύτουν, ἐν τύτεις*/αττ. *ἐκ τούτων, ἐν τούτοις*.
- Η αόριστη αντωνυμία εμφανίζεται ως κίς στην Πελασιώτιδα (Λάρισα) και την Περραιβία (Φάλαννα). Πρβ. επίσης *διέκι*/αττ. *διότι*. Ο τύπος *τις* συναντάται στη Θεσσαλιώτιδα και την Ιστιαιώτιδα. Ο αναμενόμενος τύπος *πικ (βλ. παραπάνω) δεν μαρτυρείται πουθενά.
- Το ΕΙ αντικαθιστά το ΑΙ στην Πελασιώτιδα (ιδίως στη Λάρισα): *ἐψάφιστει, βέλλει, ἔσσεσθαι, πεπείσθαι, ὀνγράψειν*/αττ. *ἐψήφισται, βούληται, ἔσσεσθαι, πεπεῖσθαι, ἀναγράψαι* (κατά τον García Ramón (1993, 125–134), -αι > /ε:/ + -η δανεισμένο από καταλήξεις άλλων απαρεμφάτων. Η del Barrio (1995) πιστεύει ότι το φαινόμενο συνολικά συνδέεται με αναλογική εξομίωση).
- Ο φωνηεντισμός της Ιστιαιώτιδος είναι περίεργος: ΕΙ αντί για Ε στα *εἴντεσσι, κοινανείνουν*/αττ. *οὔσι, κοινωνούντων*. Α αντί για το αναμενόμενο ΕΙ (< *ε̃) στα *μά, μαδέμινα*/αττ. *μή, μηδένα*. Α αντί ΑΙ στο *πρῶδέξαστα*/αττ. *προσδέξασθαι*. ΟΥ αντί Υ (/u:/) στο *Σπουράγου* και, πιθανώς, Υ αντί ΟΥ στα *τύτουν, τύτεις*/αττ. *τούτων, τούτοις*. Ε (και ΕΙ) αντί Ο (ΟΙ) σε τελική συλλαβή μετά από φατνιακά και /i/ ([j]): *τὸν πάντα χρόνον, τύτεις, Μένωνες, Κλιάνδρες, δικαστειρεῖς*/αττ. *τὸν πάντα χρόνον, τούτοις, Μένωνος, Κλέανδρος, δικαστηρίοις*.
- Το τροπικό μόριο είναι *κα* στην Ιστιαιώτιδα (Πελασιώτις κε).

Εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης η βοιωτική ήταν πολύ εκτεθειμένη στην επιρροή των δυτικών διαλέκτων. Αυτό γίνεται αντιληπτό από τα ακόλουθα χαρακτηριστικά:

- *ιάρος* (ο φωνηεντισμός *ιερ-* που μαρτυρείται σε δύο επιγραφές του 5ου και του 4ου αιώνα π.Χ. δεν θα πρέπει να αποδοθεί σε επίδραση της κοινής).
- Ονομαστική πληθυντικού *τοῖ, ταῖ* (αργότερα *τύ, τή*)/λεσβ., θεσσ. (Πελασγ.): *οἱ, αἱ*.
- *πρῶτος*/λεσβ. *πρῶτος*, θεσσ. *προῦτος*.
- Χρονικά επιρρήματα σε -κα: *πόκα, τόκα*/αττ. *πότε, τότε*. Η λεσβιακή εμφανίζει την κατάληξη -τα.
- Τοπικά επιρρήματα σε -ει: *αὐτεῖ* (αργότερα *αὐτῖ*)/δωρ. *τουτεῖ*/αττ. *ἐνταῦθα*.
- Τροπικό μόριο *κᾶ*/αττ. *ἄν* και υποθετικός σύνδεσμος *αἰ*/αττ. *εἰ*. Αλλά, αντίθετα με τις δωρικές διαλέκτους, το τροπικό μόριο συνήθως προηγείται της αόριστης αντωνυμίας στις υποθετικές προτάσεις: *αἶ κά τις*/δωρ. *αἶ τίς κα*.

Η ιδιομόρφη εξέλιξη των μακρών φωνέντων στη βοιωτική προοιωνίζεται σε ένα βαθμό ορισμένες εξελίξεις της κοινής (Ruipérez 1956· Brixhe 1985). Αντίθετα με τις άλλες ελληνικές περιοχές (π.χ. Αττική), όπου η καθιερωμένη ορθογραφία έμεινε αναλλοίωτη, οι Βοιωτοί προσπάθησαν να την προσαρμόσουν στις διαδοχικές αλλαγές της προφοράς. Κατά πάσαν πιθανότητα, η πρώιμη βοιωτική είχε πέντε μακρά φωνήεντα: /i: e: a: o: u:/ και έξι διφθόγγους: /εῖ αἰ οἰ εῡ αῖ οῖ/. Τα δευτερογενή μακρά μεσαία φωνήεντα (που προκύπτουν από πρώτη και δεύτερη αναπληρωματική έκταση και συναίρεσεις) είχαν συγχωνευθεί με τα πρωτογενή *ε̃ και *ο̃.

Ο μονοφθογγισμός άλλαξε αυτή την εικόνα. Η δίφθογγος /εῖ/ εξελίχθηκε σε ένα κλειστό μακρό /ε:/ . Σε μερικές επιγραφές από τις Θεσπιές (τέλη 5ου αιώνα π.Χ.) εμφανίζεται ένα ειδικό γράμμα Ι (μια απλοποιημένη παραλλαγή του Η, που ονομάζεται «μισό Η»): *Τῖσιμένες, Ἀντιγενῆδᾶς*/αττ. *Τεισιμένης, Ἀντιγενεΐδης* (για λεπτομέρειες Méndez Dosuna 1991–1992). Ήδη από τον 5ο αιώνα π.Χ. αυτό το /ε:/ είχε συγχωνευθεί με το /i:/ (που γραφόταν Ι): *ἐμβάσαι > ἐμβάσι, ἐπεῖ > ἐπί*. Η ιστορική ορθογραφία ΕΙ σπανίζει από το 400 π.Χ. περίπου και μετά. Παράλληλα το /οῖ/ έγινε /u:/ με ενδιάμεσο στάδιο το /ο:/ στις αρχές του 4ου αιώνα π.Χ. Αυτό επέτρεψε να επεκταθεί η γραφή ΟΥ και στο /u:/ (βλ. παρακάτω). Οι γραφές ΑΕ, ΟΕ που μαρτυρούνται στην Τανάγρα και την Πλάταια (6ος–5ος αιώνας π.Χ.) είναι ένδειξη ότι τα /αἰ/ και /οἰ/ έτειναν επίσης στη μονοφθογοποίηση: *Φεργαένετος, τᾶε Δάματρι*/αττ. *τῇ Δήμητρι· Χοερίλος, τῶε Καβίροῖ*/αττ. *τῷ Καβίρῳ*. Ωστόσο, η συναίρεση του /αε/ σε νέο ανοιχτό /ε:/ (που γραφόταν Η) ολοκληρώθηκε μόνο μερικά χρόνια μετά την εισαγωγή του ιωνικού αλφαβήτου: *κή, φήνειτη, ἡί, Ἀθανῆος, τῇ δραχμή*/αττ. *καί, φαίνεται, αἰεῖ, Ἀθηναῖος, δωρ. ταῖ δραχμαί*. Συνακόλουθα, το παλιό /ε:/ ανυψώθηκε σε /ε:/ (που γραφόταν ΕΙ στο ιωνικό αλφάβητο): *μεινός, ἀνείρ, Θειβῆος, παρμείναι, εἰμεν, βείλειτη*/αττ. *μηνός, ἀνήρ, Θεβαῖος, παραμείναι, βορειοδυτική ελληνική εἶμεν, δειληται*/αττ. *εἶναι, βούληται*. Το συντομευμένο /ε:ῖ/ ήταν άλλη μια πηγή για αυτό το νέο /ε:/: πρβ. υποτακτική *ἔχει*/αττ. *ἔχη* και οριστική *ἔχι*/αττ. *ἔχει*.

Τα πίσω φωνήεντα παραμένουν σταθερά. Το μακρό /ο:/ γράφεται Ω: *Βοιωτῶν, βωλά, διδασκάλως, πολέμω*/αττ. *βουλή, διδασκάλους, πολέμου*. Τα /u/ και /u:/ διατήρησαν την οπίσθια άρθρωσή τους. Σε όλη τη διάρκεια του 4ου αιώνα π.Χ. η παραδοσιακή γραφή Υ χάνει σταδιακά έδαφος υπέρ του νεωτερικού ΟΥ (αρχικά /οῦ/) ως γραφική απόδοση του μακρού /u:/: *κύριος, χρουσίω*/αττ. *κύριος, χρυσίου*. Το Υ σπανίζει μετά το 300 π.Χ. περίπου. Περίπου από το 250 π.Χ. και μετά το ΟΥ χρησιμοποιείται και για το βραχύ /u/ (την ίδια εποχή το Υ αρχίζει να αποδίδει την εξέλιξη του /οῖ/: *τούχα, Διωνουσοδώρῳ, ουῖῳ*/αττ. *τύχη, Διωνουσοδώρου*,

υιοῦ. Υπάρχουν μερικές περιπτώσεις με Ο (κυρίως κατά τον 4ο αιώνα π.Χ.): *θυσία*/αττ. *θυσία*. Μετά από φατνιακά [t^h d n l s] <τ θ δ ν λ σ> συναντάται η γραφή ΙΟΥ από το 200 π.Χ. περίπου (το Ι πιθανώς αποδίδει την ουράνωση του συμφώνου): *τιούχα*, *θιουγατέρα*, *διουνατόν*, *δνιουμα*, *Πολιουμείλω*, *Σιούνεις*/αττ. *τύχη*, *θυγατέρα*, *δυνατόν*, *δνομα*, *Πολυμήλου*, *Σύνεις*.

Ο μονοφθογγισμός του /οι/ ολοκληρώθηκε τον 3ο αιώνα π.Χ. Η νέα γραφή Υ (που αντιπροσωπεύει το /θ:/ είναι συνήθης γύρω στο 250 π.Χ.: *Φυκίας*, *ἐπίλυπα*, *ἄλλυς*/αττ. *οίκας*, *ἐπίλοιπα*, *ἄλλοις*. Υπάρχει κάποια χρονολογική καθυστέρηση στην περίπτωση της θεματικής δοτικής ενικού σε -οι (<-ωι, βλ. παρακάτω): το -υ εμφανίζεται γύρω στο 250 π.Χ. και δεν είναι ιδιαίτερα συχνό μέχρι περίπου το 200 π.Χ.: *τοῖ δάμυ*/αττ. *τῶ δῆμω*. Μια νέα γραφή ΕΙ (που αποδίδει το /ε:/) εμφανίζεται σε ύστερες απελευθερωτικές επιγραφές από τη Λειβαδιά, την Κορώνεια και τη Χαιρώνεια (Méndez Dosuna 1988· σε αντίθεση με τον Vottéro 1995 ο οποίος μένει προσκολλημένος στην απόδοση ενός /i:/): *αὐτεῖς*, [F]εικέταν, *τεῖ βειλομένει*, *τῷ Δι τῇ Βασιλεῖ κῆ τῇ Τρεφωνίῳ*/αττ. *αὐτοῖς*, *οἰκέτην*, *τῷ βουλομένω*, *τῷ Δι τῷ Βασιλεῖ* και *τῷ Τροφωνίῳ*.

Οι μακρές δίφθογγοι [a:i] -ᾱι και [ɔ:i] -ωι υπέστησαν βράχυνση: [a:i] > [aɪ] > [ɛ:] -ᾱι > -η (4ος αιώνας π.Χ.), [ɔ:i] > [oɪ] -ωι > -οι (4ος αιώνας π.Χ.) > [ø] -υ (περ. 250 π.Χ.): πρβ. *αὐτῶν* παράλληλα με το *αὐτοῖ*, *τοῖ δά[μοι]* (Θήβαι, περ. 350 π.Χ.), *Διωνύσωι* (Ορχομενός, τέλη 4ου αιώνα π.Χ.) και υπερδιορθωτικό *στάμνοι χαλκίωι* (Κορσιαί, περ. 380 π.Χ.)/αττ. *Διονύσω*, *χαλκοῖ*: *ἐν τῇ στάλῃ*, *ἐν τοῖ κοινοῖ*, *τοῖ ταμίῃ*, *τοῖ δάμν*/αττ. *ἐν τῇ στῆλῃ*, *ἐν τῷ κοινῷ*, *τῷ ταμίᾳ*, *τῷ δῆμω*. Όμως -η [ɛ:] > [ɛ:] (πρβ. *πίε*/αττ. *πίη*, 5ος αιώνας π.Χ.) > [e:] (4ος αιώνας π.Χ.): *κατασκευασθεῖ*/αττ. *κατασκευασθῇ*. Ο Vottéro (1995) πιστεύει ότι το -οι αποτελεί παλιά κατάληξη τοπικής πτώσης. Περιπτώσεις -ωι αποδίδονται σε εξωτερικές επιδράσεις.

Άλλα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της βοιωτικής (μερικά από αυτά αποκλειστικά) είναι:

- *εα*, *εο*, *εω* > *ια*, *ιο*, *ιω* (λιγότερο συχνά στη νοτιοδυτική Βοιωτία: Θεσπιαί, Θίσβη, Πλάταια): *Ῥέτια*, *νιανίσκως*, *ἰώσας*, *Μνασιγένης*/ιων. *ἔτεα*, *νεηνίσκους*, *εἰούσης*, *Μνησιγένης*. Για την πραγματική φύση αυτής της αλλαγής ([eo] > [jo] > [jo]) πρβ. Méndez Dosuna 1993.
- *αο*, *αω*, *ᾱο*, *ᾱω* παραμένουν ασυναίρετα: *ταμίᾱο*, *πολιτᾱών*, *Ἀριστόλαος*, *Δαμοφάντος*/αττ. *ταμίου*, *πολιτῶν*, *-λεως*, *-φῶντος*. Η συναίρεση είναι κανονική μόνο σε γραμματικές λέξεις: π.χ. γενική πληθυντικού του θηλυκού άρθρου (*τᾶν ὑπεραμεριᾱών*, *τᾶν ἰωσᾱών*/αττ. *τῶν ὑπερημεριῶν*, *τῶν οἰσῶν*) και ο σύνδεσμος *ᾱς* (<*ᾱος/αττ. *ἔως*). Αλλιώς είναι εξαιρετικά σπάνια: *Ἀριστόλαᾱς*, *Σωκλειδᾱ* (<*ΣαFo-).
- Δίγαμμα (F) στο εσωτερικό λέξης συναντάται σε πρώιμες επιγραφές (7ος-6ος αιώνας π.Χ.): *καλFόν*, *ἐποῖFεσε*, *ΦισFόδιρος*/αττ. *καλόν*, *ἐποίησε*, *Ἰσόδικο*. Το αρκτικό F- επιζει μέχρι το 200 π.Χ.: *Ἐέργον*, *Ῥίκατι*, *Ῥυκία*, *Ῥίδιον*/αττ. *ἔργον*, *ῆκοσι*, *οἰκία*, *ἴδιον*.
- Το h- (η δάσυνση) γράφεται μέχρι περίπου το 350 π.Χ.
- Τα *ts, *t^(h)j, *k^(h)j, και *t^w δίνουν ττ: *ἐπεψαφίττατο*, *μέττος*, *φυλάττι*, *θάλαττα*, *πέτταρες*/αττ. *ἐπεψηφίσατο*, *μέσος*, *φυλάττει*, *θάλαττα*, *τέτταρες*. Τα *dj, *gj, *gwj και το «ανώμαλο» *j δίνουν (δ)δ: *Δεύς*, *πεδδῷ*, *ἄκοντιδδέμεν*, *τραπέδδας*, *δῶωνθι*, *μέδδονος*, *δυνόν*, *περίδδωγα*/αττ. *Ζεύς*, *πέζοι*, *ἄκοντίζειν*, *τραπέζης*, *ζῶσι*, *μείζονος*, *ζυγόν*, *περίζυγα*. Το <Z> αποδίδει το [zd]: *Θεόζοτος* = *Θεόδοτος*/αττ. *Θεόδοτος*.
- *ἐξ* > *ἐσ-*, *ἐς* μπροστά από σύμφωνο (*ἔσγονοι*, *ἐς Θεσπίας*/αττ. *ἔκγονοι*, *ἐκ Θεσπίας*) και *ἐσ-*, *ἐς* μπροστά από φωνήεν: *ἐσσεῖμεν*, *ἐς Ὀπόεντος*/αττ. *ἐξεῖναι*, *ἐξ Ὀπούντος*.
- Ονομαστικές σε -α (-ᾱ ή παλιές κλητικές σε -ᾱς): *πυθιονίκα*, *Ἀπολλωνίδα*.
- Αποκλειστικά βοιωτικά είναι τα υποκοριστικά σε -ει (<-η, αρχικά κλητική), γενική -ιος

(<-ος), συχνά με εκφραστικό διπλασιασμό του συμφώνου: *Κεφάλλῃ*, *Κεφάλλιος*, *Τιμόλλῃ*, *Θάλλῃ* (πρβ. αττ. *Θάλλης*, *-ητος*).

- Τα ονόματα σε -κλείς/αττ. -κλῆς έχουν γενική σε -κλείος (<*κλέ(F)εος): *Μενεκλείος*/αττ. *Μενεκλέους*, άλλες διάλεκτοι έχουν *Μενεκλέος*.
- Η κλίση του οὗτος έχει αμετάβλητο οὗ-: *οὕτω*, *οὕταν*, *οὕτα*/αττ. *τούτου*, *ταύτην*, *ταῦτα*.
- Στον παρακείμενο το -κ- δεν εμφανίζεται παρά μόνο στον ενικό της οριστικής: *ἀποδεδό-ανθι*, *πεποιόντεσσι*, *ῬεῬυκονομείοντων*, *κα[ταβε]βλειώσας*/αττ. *ἀποδεδώκασι*, *πεποιηκόσι*, *ῶκονομηκότων*, *καταβεβληκυίας*.

Η επίδραση της βορειοδυτικής ελληνικής είναι περισσότερο αισθητή στη νοτιοδυτική Βοιωτία: λίγες αθέματες δοτικές πληθυντικού σε -υς (βορειοδυτική ελληνική -οις) εμφανίζονται σε όψιμες επιγραφές από την Τανάγρα, τη Χαιρώνεια, τις Κορσιές και τον Ορχομενό: *ἡγῆς*, *ἔχοντες*/αττ. *αἰξί*, *ἔχουσι*, σε αντίθεση με τις κανονικές δοτικές σε -εσσι. Οι μέλλοντες και αόριστοι των ρημάτων σε -δδω/αττ. -ζω έχουν -ξ- στις Θεσπίες και την Κορώνεια: *ἐκομμάμεθα*, *κατασκεύαξε*/αττ. *ἐκομμάμεθα*, *κατεσκεύασε*. Σε άλλες περιοχές υπερτερεί το -ττ- (<*ts-): *ἐπεψαφίττατο*/αττ. *ἐπεψηφίσατο*.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

[1] Λεσβιακή. Ψήφισμα σχετικά με την επιστροφή των εξορίστων κατά τη βασιλεία του Αλεξάνδρου Μυτιλήνη. Λίγο μετά το 324 π.Χ. Buck, αρ. 26· IG XII.2, 6 και συμπλήρωμα σελ. 3· DGE 620· Tod, αρ. 201. Στ. 33-39.

οἱ ἀγρέθεντες ἄνδρες φέροντον ἐπὶ τῇ[ὸν δᾱμον, ὁ δὲ δᾱμος ἀκο]ύσαις, ᾱι κε ἄγῃται συμφέρεῖν | βολλευ-
έτω.³⁵ [αἱ δὲ κε ὁ δᾱμος ἄγῃται τὰ] ὁμολογῆμενα πρὸς ἀλλήλους συμφέρον[τα, ψαφίσασθαι καὶ τοῖς κα]
τελθόντεσσι ἐπὶ Σμῖθίνα προτάνιος | [ὅσσα κε τοῖς λοιποῖσι ψαφ]ίσθη. αἱ δὲ κέ τι ἐνδεύῃ τῷ ψαφίσματος, |
[περὶ τούτῳ ἂ κρίσις ἔστω ἐπὶ] τᾷ βόλλαι. κυρώθεντος δὲ τῷ ψαφίσ[ματος ὑπὸ τῷ δᾱμῳ, σύμπαντα] τὸν
δᾱμον ἐν τᾷ εἰκόσται τῷ μῆννος⁴⁰ [πεδᾶ τὰν θυσίαν εὐξασθαι] τοῖς θεοῖσι ἐπὶ σωτηρίᾳ καὶ εὐδαι[μονίαι
τῶν πολίταν πάντων] γένεσθαι τὰν διάλυσιν τοῖς κατελ[θόντεσσι καὶ τοῖς πρόσθε] ἐν τᾷ πόλι ἐόντεσσι
τοῖς δὲ ἱρηας τ[οῖς δαμοσίοις ἅπαντας καὶ] ταῖς ἱρείαις οἰήγῃν τ[οῖς] ναύοις καὶ | [τὸν δᾱμον πρὸς εὐχὰν
συνέλ]θην.

Αυτοί που ανέλαβαν (τις συμφωνίες), να τις παρουσιάσουν στη συνέλευση και η συνέλευση, αφού τους ακούσει, να αποφασίσει ό,τι θεωρεί πως συμφέρει. Αν η συνέλευση αποφασίσει ότι τα συμφωνηθέντα ανάμεσα στα δύο μέρη είναι συμφέροντα, να ψηφίσει και για τους εξόριστους που επέστρεψαν κατά την πρυτανεία του Σμινθίνα όσα ψηφίστηκαν και για τους υπόλοιπους. Και αν το ψήφισμα χρειάζεται κάτι ακόμη, να κρίνει το θέμα αυτό η βουλή. Εφόσον επικυρωθεί το ψήφισμα από τη συνέλευση, στις εἰκοσι του μηνός όλος ο λαός, μετά τη θυσία, να προσευχηθεί στους θεούς να είναι για τη σωτηρία και την ευτυχία όλων των πολιτών η συμφωνία ανάμεσα στους εξόριστους που επέστρεψαν και σε αυτούς που είχαν παραμείνει στην πόλη. Και όλοι οι δημόσιοι ιερείς και ιέρειες να ανοίξουν τους ναούς και ο λαός να συγκεντρωθεί για προσευχή.

[2] Θεσσαλική (Πελασγιώτις). Ψήφισμα, απάντηση σε επιστολή του βασιλιά Φιλίππου Ε'. Λάρισα. Περίπου 214 π.Χ. Buck, αρ. 32· IG IX.2, 517· DGE 590. Στ. 15-21.

τοῖνεος γὰρ συντελεσθέντος καὶ συνμεννάντων πάν|τουν διὲ τὰ φιλάνθρωπα πεπεῖσται ἄλλα τε πολλὰ
τοῦν χρεισίμουν ἔσσεσθαι καὶ εὐτοῦ καὶ τὰ πόλι καὶ | τὰν χούραν μᾶλλον ἐξεργασθῆισσθαι· ἐψάφισται
τὰ πολιτεία πρᾶσμένον πὲρ τοῦννεουν κατὰ τὰ ὁ βα|σιλεὺς ἔγραψε, καὶ τοῖς κατοικέντεσσι πὰρ ἁμμὲ Περ-
θαλοῦν καὶ τοῦν ἄλλουν Ἑλλάνουν δεδόσθαι τὰν πολι|τεῖαν καὶ αὐτοῖς καὶ ἐσγόνοις καὶ τὰ λοιπὰ τί-
μα ὑπαρχέμεν αὐτοῖς πάντα ὅσσαπερ Λασαίοις, φυλᾶς ἐλομέ²⁰νοις ἐκάστου ποίας κε βέλλεται· τὸ μᾶ

ψάφισμα τότε κύρρον ἔμμεν καὶ παντὸς χρόνοι καὶ τὸς ταμίας ἐσδό|μεν ὀνγράψειν αὐτὸ ἐν στάλλας λι-
θίας δύο.

Όταν συντελεστεί αυτό και παραμένουν ὅλοι μαζί χάρι στα φιλόπρωπα (προνομία που παραχωρή-
θηκαν), είναι πεπεισμένος (ο Φίλιππος) ὅτι θα υπάρξουν πολλές άλλες ωφέλειες και για τον ἴδιο και
για την πόλη (της Λάρισας) και θα γίνει καλύτερη εκμετάλλευση της γης. Οι πολίτες ψήφισαν, ὅσον
αφορά τα πολιτικά δικαιώματα, να ενεργήσουν σύμφωνα με ὅσα ἔγραψε ο βασιλιάς και να δοθούν πολ-
ιτικά δικαιώματα σε ὅσους Θεσσαλούς και άλλους Ἑλληνες κατοικοῦν στην πόλη μας, και στους
ἰδίους και στους απογόνους τους, και να ἔχουν ὅλα τα άλλα δικαιώματα που ἔχουν και οι Λαρισαῖοι,
ἐπιλέγοντας ο καθένας σε ποια φυλὴ θέλει να ἀνήκει. Το ψήφισμα αὐτὸ να ἰσχύει για πάντα και οι τα-
μίες να το δώσουν να ἀναγραφῇ σε δύο λίθινες στήλες.

[3] Θεσσαλική (Θεσσαλιώτις). Τιμητικό ψήφισμα για κάποιον Κορίνθιο. Θητώνιον. 5ος αἰώνας π.Χ.
IG IX.2, 257· DGE 557· Buck, αρ. 35.

² Θέτῳνιοι ἔδοκαν Σδοταίροι τοῖ Κ|ορινθίοι καὶ τοῖ καὶ γένει καὶ Φοικιάταις καὶ χρέμασιν ἀσυλ⁵αν
κατέλειαν κεύφεργέταν ἐποίησαν κέν ταγᾶ κέν ἀταγ|ίαι. αἱ τις παρβαῖνοι, τὸν ταγὸν τὸν ἐπεστάκο-
ντα ἐξέξανακάδεν. τὰ χρυσία καὶ τὰ¹⁰ ἀργύρια τῆς Βελφαῖο ἀπολ|όμενα ἔσσε Ὀρέσταο Φερεκράτ¹⁵ης
ἠυλῶρέοντος Φιλονικόῦ ἠυῖος.

Οἱ Θητώνιοι παραχώρησαν ἀσυλία και φορολογική ἀτέλεια στον Σώταιρο τον Κορίνθιο, τόσο στον
ἴδιο ὅσο και στη γενιά του και στους δούλους του και στην περιουσία του, και τον ἀνακήρυξαν ενεργ-
γέτη και σε καιρὸ πολέμου και σε καιρὸ εἰρήνης. Ἀν κάποιος παραβαίνει (αὐτὸ το ψήφισμα) ο ἐν ενεργ-
γεία ταγὸς να του το ἐπιβάλει. (Ο Σώταιρος) διέσωσε τα χρυσά και ἀργυρά (κοσμήματα) που εἶχαν
χαθεῖ ἀπὸ (το ἱερό) του Δελφίου (Ἀπόλλωνα), ὅταν ἦταν δασοφύλακας ο Ὀρέστης του Φερεκράτη,
του γιου του Φιλονίκου.

Στ. 11–1 Φερεκράτης: πρέπει να ἐρμηνευθεῖ ὡς ονομαστική στη θέση της ἀναμενόμενης γενικής Φερεκράτης.

[4] Θεσσαλική (Ιστιαιώτις). Συνθήκη των Βασαιδῶν (Εικ. 53). Ματρόπολις. Περίπου τέλος 3ου αἰώνα
π.Χ. Helly 1970. Στ. 1–10.

Θεός· Τύχαν Ἀγαθάν. | Συνθήκη Βασαίδων τῆς εἴντεσσι τοῦν πε|τταροῦν γενίουν καὶ τὰς ταγᾶς κοινά-
νεῖν|ουν τὲν πάντα χρόνον καὶ αὐτεῖς καὶ τῶ γε⁵νιᾶι τῶ ἐς τύτουν γινυμέναι· μὰ μὰ ἔστω πο|δέξαστα

πὸτ τὰν ἰσοτιμίαν μαδέμιναν μα|δὲ ταγὰν δοῖν ἔξου
τὰς συγγενείας· αἱ μὰ | κά τις ἐν τύτεις μὰ ἐμ|μῆναι,
ἀπόλαος ἔστω | [ἀ]τ τὰς συγγενεί[ας] καὶ τάλαν-
ντεν ἀργύρ¹⁰[ου] ὀφλέτω [τ]εῖς συγγενέσι.

Θεός. Καλή τύχη. Συνθήκη των Βασαιδῶν που
ἀνήκουν στα τέσσερα γένη και συμμετέχουν στην
ταγὰ (το ἀνώτατο αξίωμα) για πάντα. Ἐγινε για
τους ἰδίους και για τους απογόνους τους. Δεν θα
ανεχθῶν κανένα να ἔχει ἴδια δικαιώματα με αὐ-
τοὺς και δεν θα δώσουν την ταγὰ σε μη συγγενή.
Ὅποιος δεν τηρήσει αὐτή τη συνθήκη, να ἀποκη-
ρυχθεῖ ἀπὸ το γένος του και να πληρώσει ἓνα ἀση-
μένιο τάλαντο στους συγγενεῖς του.

[5] Βοιωτική. Τιμητικό ψήφισμα για κάποιον ἀθη-
ναῖο δάσκαλο. Θεσπιές. Περίπου 240 π.Χ. Roesch
1971, 81–88· 1982, 307–354. Στ. 10–24.

Ἐπειδὴ νόμος ἐστὶ ἐν τοῖ κοι|νοῖ Βοιωτῶν τὰς πόλεις παρεχόμεν | διδασκάλως οἵτινες διδάξονθι | τὼς τε
παῖδας κῆ τὼς νιανίσκως | τοξευόμεν κῆ ἀκοντιδόμεν¹⁵ κῆ τὰδδεσθῇ συντάξις τὰς περὶ | τὸν πόλεμον,
κῆ Σώστρατος φιλο|τίμως ἐπιμεμέλειτῃ τῶν τε παίδων | κῆ τῶν νεανίσκων, ὑπαρχόμεν Σωστράτοι το
φέρων παρ τὰς πόλεις ἄως²⁰ κα βείλειτῃ, ἐπιμελομένοι τῶν τε παῖ|δων κῆ διδάσκον|τι καθὰ ὁ νόμος κέ-
λειτῃ· μισθὸν δ' εἴ|μεν αὐτοῖ τῷ ἐνιαυτῷ πέτταρας | μνᾶς.

Ἐπειδὴ ὑπάρχει νόμος στην ομοσπονδία των Βοιωτῶν οἱ πόλεις να παρέχουν δασκάλους που θα διδά-
σκουν τα παιδιά και τους νέους να τοξεύουν και να ἀκοντίζουν και να σχηματίζουν παρατάξεις μάχης
και ἐπειδὴ ο Σώστρατος ἔχει ἐπιμεληθεῖ φιλότιμα τα παιδιά και τους νέους, ἡ πόλη ἀναθέτει στον Σώ-
στρατο αὐτὸ το ἔργο για ὅσο καιρὸ αὐτὸς θέλει, να ἔχει την ἐπιμέλεια των παιδιῶν και των νέων και
να τους διδάσκει ὅπως ορίζει ο νόμος. Ο μισθὸς του θα εἶναι τέσσερις μνες τον χρόνο.

[6] Βοιωτική. Ἀπελευθερωτική ἐπιγραφή. Χαϊρώνεια. Περίπου 200 π.Χ. Roesch & Fossey 1978, 126–127,
αρ. 4, Fossey 1991, 121–136, *addenda*, 137–155· SEG XXVIII, 447. Στ. 1–17.

Θεός. Τιούχαν Ἀγαθάν. Μνασιγέ|νιος ἄρχοντος, μινδὸς Ἑρμαῖω, Με|νεκλεῖς Διονουσοδώρω κῆ Βιοττ[ίς] |
Μνάσωνος ἀντίθεντι τὰν Φιδί|αν⁵ θρεπτὰν Παρθέναν ἰαράν τῇ Ἀρ[τά]|μιδι τῇ Ἑλιθίῃ, συννευδοκίοντος
α|ὐ|τῆς κῆ τῶ οὐιά Μνάσωνος, παρμε|ί|νασαν αὐσαντεῖς Φέτια δέκα ἄω[ς] | κα ἄ ἄνθεσις κουργεῖν
εἰ δὲ τ[ί]¹⁰ κα παθῶντι Μενεκλεῖς κῆ Βιοτ[ίς] πρὸ τῷ παρμεῖνι αὐτεῖς Παρ|θέναν τὸν γεγραμμένον
χρό|νον, παρμεινάτω Παρθένα τὰ | ἐπίλυπα Φέτια παρ Τελίαν τ¹⁵αν θιουγατέρα Μενεκλεῖος, | τὰν ἄνθε-
σιν ποιομένα διὰ τ[ῶ] | συννεδρίω κατ τὸν νόμον.

Θεός. Καλή τύχη. Ἐπὶ ἄρχοντα Μνασιγένη, τον μήνα Ἑρμαῖο, ο Μενεκλῆς του Διονουσοδώρου και ἡ
Βιοττίς του Μνάσωνος ἀφιερώνουν την Παρθένα, δούλη που ἀνατράφηκε ἀπὸ τους ἰδίους, στην Ἀρ-
ταμη Ελιθία, με τὴ σύμφωνη γνώμη και του γιου τους Μνάσωνα, αφοῦ πρώτα παραμένει κοντά τους
για δέκα χρόνια, ὁπότε και θα ἰσχύσει ἡ ἀφιέρωση. Ἀν πάθουν κάτι ο Μενεκλῆς και ἡ Βιοττίς, πρὶν συ-
μψηρώσει ἡ Παρθένα τον συμφωνημένο χρόνον παραμονῆς κοντά τους, να παραμένει ἡ Παρθένα τα
υπόλοιπα χρόνια με την Τελία, τὴ θυγατέρα του Μενεκλή, και αὐτὴ να ἐκτελεῖ την ἀφιέρωση μέσω
του συνεδρίου, σύμφωνα με τον νόμο.

Julián MÉNDEZ DOSUNA

Μετάφραση Ι. Βλαχόπουλος

Εικ. 53. Η Συνθήκη των Βασαιδῶν. Ματρόπολη της
Θεσσαλίας. 3ος αἰώνας π.Χ.